ڕۆمان
پرۆسەیەکی ئەفراندنەوانی کەشفکاریە
((١))

گومان لەوەدا نییە ڕۆمان هونەرێکی گەورەیەو تا ڕۆژگاری ئەمڕۆ بالاترین دەربڕینی هونەریی سەردەمە، دیارە کە ڕۆمان هونەر بێ، دەبێ رۆماننووسیش هونەرمەندێکی لە زەبرو پڕ دەسەلات بێ. یەکێك لە تایبەتمەندییەکانی هونەری ڕۆمان ئەوەیە کە بە وشەو پەیڤان، بە نووسین دێتە بیناکردن، یانی رۆماننووس دێت بە وشەو لە ناو وشەدا خەڵکان‌و ژینگەی زندوو دروست دەکات. بەلام چۆن خەڵکان‌و چتۆ ژینگەیەك؟ خەڵك‌و ژینگەی راستەقینەو حەقیقی؟ هەڵبەتە نەخێر، چونکە ئەمە بابەت‌و ئەرکی مێژوو، بیۆگرافی‌و سەفەرنامەو هەر ژانرێکی ئەدەبی لەو جۆرانەیە، رۆماننووس، بە زۆری خەڵکان‌و ژینگەی دەستکرد، دەخوڵقێنێ‌و بە گوێرەی واقیعی رۆمانەکە، مامەڵەیەکی هونەری ئەوتۆیان دەگەڵ دەکات، کە وێرای دەستکردییان ئەوەندە قەناعەتبەخش‌و باوەڕکەردەنی بن، کە لە هزرو خەیاڵی خوێنەردا واقیعیەت پەیدا بکەن‌و هەست‌و نەستی بهاڕوژێنن، بیکەن بەشەریکی ڕاستەقینەی خۆشی‌و ناخۆشی خۆیان، بیهێننە پێکەنین، بیخەنە گریان، بەزەیی بوروژێنن، رقی هەستێنن، بیکەن بەشەریکی هەموو نیگەرانی‌و ئارەزوویەکی خۆیان. دیارە ئەمە کارێکی یەجگار دژوارە، کێ دەرەقەتی ئەمە دێت خەڵکان‌و ژینگەیەکی بە ئاشکرا دەستکرد بخوڵقێنێ‌و بەڕادەیەك قەناعەتبەخش‌و باوەڕکەردەنی بێت، کە خاوەنەکەی، واتە رۆماننووسەکە بگەیەنێتە پایەیەکی هونەری بالا. دیارە مەرجی یەکەمی ئەم پرۆسە ئەفراندنەوانیە ئەوەیە کە ڕۆماننووس، خودانی خەیاڵێکی داهێنەرانەو بەهرەو زەوق‌و سەلیقەیەکی خۆڕسکی خوداداد‌ی بە پیت بێت. مەرجی دووەم تەکنیکە، تەکنیك‌و سەنعەت ئەو یاساو رێسا هونەریانەیە کە لە بەرهەمێن پێشینانەوە هەڵێنجراون. واتە لە پێشا بەرهەمەکان داهێنراون‌و پاشان پسپۆڕان‌و هونەرناسان هاتوون یاساو رێسا هونەرییەکانیان لێوە هەڵێنجاوەو گەلاڵەیان کردووە، نەك بە پێچەوانەوە.

سەبارەت بە خەیاڵ‌و بەهرەی داهێنەرانە، بەهرە کە هەبوو شەرم لە کەس ناکات‌و هەر دەرفەتێکی بۆ بڕەخسێ، خۆی دەنوێنێ، ئۆقرەو ئارام لە خاوەنەکەی هەڵدەگرێت، ئیدی چاری ناچارە دەبێ بنووسێت، نووسین بەرۆکی بەر نادات، ئەگەر نەنووسێت وەکو ئەوەیە شتێکی ون کردبێت، نووسین دەبێت بەعەشق‌و خولیای، بە یەکێك لە ئامانجە سەرەکیەکانی ژیانی. کەسی بەهرەدارو بەرزەخەیاڵ هەست دەکات شتێك، نهێنییەکی لە دڵدایە ئەگەر نەیەڵێ دڵی شەق دەبات، بۆیە ناچارە وەکو هەر پێویستیەکی تر ئەنجامی بدات، بیڵێ، ئەگەر بۆ دارو بەرد یان گیانلەبەرێکیشی گێڕاوەتەوە دەبێ بیڵێ، ئەوەی لە دڵیدایە هەڵیڕێژێت... واتە رۆماننووس، بەر لەوەی بۆ هەر کەسێك بنووسێت بۆ خۆی دەنووسێت، بۆیە پێویستە بە خوایشتی خۆی، بە کەماڵی ئارەزوو خۆی بۆ کاری رۆماننووسی تەرخان بکات، هەموو زیکرو فیکری دەقەبەڵێ

ڕۆمان بکات، بە کورتیی و کرمانجی ئاشقێنی دەگەڵدا بکات. بەرانبەر بە ماشوقەکەی کە دەکاتە ڕۆمان، ئەمەکدارو بە بەقابێ، بە دزی ئەوەوە ئاشقێنی دەگەڵ کەسی دیدا نەکات، چونکە کە پێی زانی، زیز دەبێ، لەوەیە بە یەکجارەکی بتۆرێ و ئاشت نەبێتەوە.

***

هەر ڕۆماننووسێك بگریت، بابەتی ڕۆمانەکەی، کەرەستەی دروستکردنی کاراکتەرو ژینگەی کاراکتەرەکانی لە کۆمەڵێك سەرچاوەوە هەڵدەهێنجێ کە سەرچاوەی یەکەمی ئەزموونی شەخسی خۆیەتی، یانی چی کردووەو چی دیتووەو چی بەسەر هاتووە. ئیدی بابەتەکانی چەند پتر ریشەیان لە ئەزموونە شەخسیەکانیدا داکوتابێ و لەوێندەرەوە خۆراکیان وەرگرتبێ، هونەریانە ئاوێتەی یەکتر بن، ڕۆمانەکە جوانترو زندووتر و تەڕو تازەتر دەردەچێت، بۆیە ئەزموونی شەخسی چەند جوانترو دەوڵەمەندترو بە بەهاتر بێ باشترە. ئەزموونیش، بەوە پەیدا دەبێ، کە ڕۆماننووس بە خۆی ژیان بجەڕبێنێ، خۆی بە ناو جەرگەی ژیاندا بکات، بە پەراوێزی ژیان ڕازی نەبێ، تەمەڵ و تەوەزەل نەبێ، خۆشباوەڕ نەبێ، بە خۆی، ڕاستەوخۆ، بەهەر پێنج هەستەکەی ژیان بجەڕبێنێ. بەوە قەناعەت نەکات کە خەڵکی بڵێن بەرد ڕەقە، سەر دەشکێنێ، بەڵکو بە پێویستی بزانێت بەردەکە سەری خۆی بشکێنێ و بە پراکتیکی تاقی بکاتەوە تا بە خۆی هەست بکات کە ڕەقی بەردەکە تا چ ئەندازەیەکە، تەنیا ئەو کاتە دەتوانێ ئازاری ئەو بەردە بە جۆرێ وەسف یان بەرجەستە بکات کە خوێنەر هەستی پێبکات، یانی ئەزموونەکە دەگۆڕێت بۆ هەست...هەڵبەتە ڕۆمان بۆ خۆی پرۆسەیەکی کەشفکاری هونەریانەیە، کە وابوو ڕۆماننووس پێویستە ڕێگا نەناسراوەکان بگرێتە بەر، تا ئەگەر بەخت یاری بوو، شتی تازەو نوێ کەشف بکات، بەڵام ئەگەر جێ پێی کەسانی دی هەڵگرێت، شتێکی تازە بە دەست نایەنێ کە پێشکەش بە خوێنەری بکات، ئەوپەڕی کاڵایەك دەخاتە بازاڕەوە کە پێشتر لە بازاڕی هونەردا هەبووەو کۆن بووە. واتە کە ڕێگەی ڕۆماننووسی هەڵبژارد دەبێ بە نیازو مەبەستێکی نوێ بڕوانێتە تێکڕای شتەکان، ڕاستەوخۆو لە نزیکی نزیکەوە ژیان بجەڕبێنێ، هونەریانەو بێ لایەنانە دیاردەو ڕووداوان بخوێنێتەوە. ئەمەش ئەوە دەگەیەنێ کە چەند زەرورییە ڕۆماننووس جیهان و جیهانیان لە ڕێگەی ئەزموونی شەخسیەوە زۆر باش بناسێت. دیارە یەکێك لە سەرچاوەکانی ئەزموون، دیتن و چۆنیەتی دیتنە، ڕۆماننووس دەبێ بینەرێکی وردبین و تیژ سەرنج بێ. دوو جۆرە بینین هەیە، یەکێکیان سەلبیە تا شتەکە بە خۆی نەیەتە بەرچاوی و بە تۆبزی بە ڕۆکی نیگای نەگرێت. نای بینێ و دووەمیان، دیتنێکی ئەکتیڤ و چالاکە، ئەم جۆرە دیتنە بەردەوام لە هەوڵی دیتنی هەموو شتێکدایە، بە سەرنجەوە دەڕوانێتە هەر دیاردەو ڕووداوێك، بە خۆی بەڕۆکی شتەکان دەگرێت و عەودالی دیتنیانە، مەگەر شتێك کە خۆی نەیەوێ بیدینێ. دیتنی یەکەم، هەموو ئەوانە دەگرێتەوە کە چاویان هەیەو نابینن، ئەم دەستەیە ڕۆماننووسیان تیا هەڵناکەوێ. دیتنی دووەم، دەبێ بە دوو بەشەوە، یەکەمیان، کە زۆربەن، ئەوانەن کە نیگایان عەودالی شتە بچووك و قوڕەهاتەکانە، دووەمیان، کە کەمینەن نیگایان ڕاوچی دیاردەو ڕووداوو شت و ساتە نوێ و جوان و دەگمەن و گرینگەکانە، جا ڕۆماننووس دەبێ لە گرووپی دووەم بێ، دەبێ نیگای هەمیشە

لەسەر پێ بێ، تا شتو ساتە نوێو جوانو دەگمەنو گرینگەکان بدۆزێتەوەو ڕاویان بکات. لە گەنجینەی یادگەی خۆیدا هەڵی گرێتو بیکات بە خۆراکی خەیاڵی داهێنەرانەی خۆی یان دەتوانێ لە دەفتەرچەی یادگاراندا تۆماری بکاتو لە کاتی پێویستدا دەوریان بکاتەوەو خەیاڵی داهێنەرانەی خۆی پێ زاخاو بدات. بە هەرحاڵ ڕۆماننووس ئازادە لەوەی چۆن کار دەکات، ئەمە پەیوەندی بە خۆیەوە هەیە. بەڵام ئەگەر بینەرێکی وردبینو تیژ سەرنج نەبێت، ئەگەر عەمری نوحیشی هەبێت، هەر نابێت بەخودانی ئەزموونێکی زۆر دەوڵەمەند.

***

بێگومان ئینسان چەند بەهرەمەندیش بێ، توانا ئاساییەکانی هەر سنووردارن، بەڵام لە بەرانبەر ئەو سنوورداریەدا، گەنجینەیەکی یەجگار زۆرو دەوڵەمەندی لەبەر دەستدایە، کە دەتوانێ بە کەیفی دڵی خۆی سوودی لێ بدینێو قەرەبووی سنوورداریو کێماسی تواناکانی دیکەو ئەزموونانی شەخسی پێ پڕ بکاتەوە، ئەو گەنجینەیە، گەنجینەی جیهانی ئەدەبیاتو هونەرە. بە تایبەتی کەلەپورو میراتی جیهانی هونەری ڕۆمان. کەلەپوری هونەری ڕۆمان، لە کۆنی کۆنەوە تا ئەمڕۆ، لە هەر سووچێکی ئەم دنیایەو بە هەر زمانێکی جیاوازی تیرەی بەشەر هاتبێتە نووسینو بڵاوکردنەوە هەر هەمووی موڵکی هونەریی ڕۆماننووسە، تا زیاتر سوودی لێ وەربگرێت کارامەترو زەبەر دەست تر دەبێت. ئەم سوود وەرگرتنەش تەنیا لە ڕێگەی خوێندنەوەی شاکارە ڕۆمانەوانیەکانی دنیاوە مەیسەر دەبێت. خوێندنەوەو دووبارە خوێندنەوەی ڕۆمانانانی باش، شاکار لە دوو ڕووەوە بۆ ڕۆماننووس پێویستە: لەلایەکەوە ڕاستەوخۆ لەزەتی پاڵافتەی ڕۆمان خوێندنەوە دەچەڕبێنێو شارەزایی پتر لە دنیاو خەڵکی پەیدا دەکاتو لەلایەکی ترەوە، سەنعەتو تەکنیکی ڕۆمان لەسەر دەستی کەڵە مامۆستایانی هونەردا فێر دەبێت. ڕۆماننووسو بە تایبەتی ئەگەر تازە کار بێ، لە ڕێگەی خوێندنەوەی ئەو چیرۆکانەوە کە دەیانخوێنێتەوە، پێوەرو پێوانەکانی چیرۆکی باشو نایاب کەشف دەکات. ئیدی گیانی بەراوردی لا دروست دەبێو هەمیشە چیرۆکەکانی خۆی دەگەڵ کەڵە نووسەراندا بەراورد دەکاتو کەمو کوڕییەکانی خۆی بۆ دەردەکەوێو هەنگێ، هەڵبەتە نابێ تووشی نا ئومێدی بێ، بەڵکو بە پێچەوانەوە دەبێ ڕژدو مکووڕ بێ لەسەر ئەوەی ئاستی ئیستاتیکی چیرۆکەکانی خۆی بگەیەنێتە ئاستی ئیستاتیکی بەرهەمێن کەڵە نووسەرانو دژواریو دوورو درێژی ڕێگای ڕۆماننووسی نەیترسێنێ، هەڵبەتە خوێندنەوەو دووبارە خوێندنەوەی ڕۆمانو چیرۆکان، تەنیا بۆ فێر بوونی شێوەی ڕۆماننووسی نیە، بەڵکو دەبێ لە هەمان کاتدا، بە مەبەستی لەزەتی ئیستاتیکیو ڕوحی، پاڵاوتنی دڵو دەرونیش بخوێنرێتەوە. ئیدی لە ڕێگەی خوێندنەوەی بەردەوامو وردەوە، بەرە بەرە نهێنییەکانی ڕۆماننووسیش فێر دەبێ. بە کورتیەکەی نووسەر دەبێ بەدەم لەزەتی ڕوحیو دەروونی خوێندنەوەی شاکارێن ڕۆمانەوانیو چیرۆکڤانیەوە، دیقەتی ئەوەش بدات کە ڕۆماننووس چ بونیادو تەکنیکێکی لە کارەکەیدا داهێناوە، چۆن چۆنی کەرەستەو ڕەگەزە چیرۆکڤانیەکانی بەکار بردووەو، چتۆ توحفەیەکی چیرۆکڤانی ئەفراندووە. بە هەرحاڵ ڕۆماننووس نەك پێویستە هەر خوێنەرێکی جدیو باش بێ، بەڵکو دەبێ هەموو شتێکی

باش‌و ناوازە بخوێنێتەوە، بە تایبەتی ژانرە ئەدەبیە جۆراو جۆرەکان، کە بێگومان خەیاڵ دەوڵەمەند دەکات‌و زەوق‌و سەلیقە مشت‌و ماڵ دەدات‌و پوختەی دەکات‌و فەرهەنگی زمانەوانی نووسەر دەوڵەمەند دەکات.

***

هەر نووسەرێك بگری، بابەت‌و کەرەستەی پێویستی کارەکەی لە سێ سەرچاوەی سەرەکیەوە وەردەگرێت‌و هەڵدەهێنجێ: ئەزموونی شەخسی، گەنجینەی جیهانی ئەدەبیات‌و هونەرو خەیاڵی داهێنەرانە– خەیاڵی داهێنەرانە زیاتر بەهرەیەکی خۆرسکی خوادادیە، بە هەوڵ‌و کۆشش بەدەست نایەت، بەڵام خەڵکی بەهرەدار، دەتوانێ بە کۆمەکی ئەزموونێن شەخسی‌و گەنجینەی ئەدەبیات‌و هونەری جیهانی، پوختەترو زیاتری بکات. هەڵبەتە ئەو سێ سەرچاوەیە رۆڵی گرینگیان لە داهێنانی هونەریدا هەیە، بەڵام رۆڵەکەیان یەکسان‌و بە هەمان ئەندازە نیە. بۆ نموونە مێژووی ئەدەبیاتی جیهانی، هەندێ کەڵە داهێنەری بەخۆوە دیتووە کە ئەزموونێکی شەخسی ئەوتۆ لە ژیانیاندا نەبووەو بەو حاڵەشەوە، بەزەبری خەیاڵی داهێنەرانە، خەیاڵێك کە لە رێگەی سوود وەرگرتن لە گەنجینەی جیهانی ئەدەبیات‌و هونەرەوە، پوختەترو زیاتر بووە، شاکاری زندوو و نەمریان ئەفراندووە. بۆ نموونە شەکسپیر، کە نورتروپ فرای لە بارەیەوە دەڵێت: "شانۆنامەکانی شەکسپیر زادەی ئەزموونی ئەو نین، بەڵکو زادەی خەیاڵی ئەون، هەڵبەتە بۆ گەشەکردن‌و پەرەسەندنی خەیاڵیش پێویستە چەند کتێبێکی باش بخوێنینەوە." خۆ ئیمیلی بورنتێ‌و شارولوت برونتێ)ش دوو نموونەی زەقی کەم ئەزموونین، ئەم خوشکانە خەڵکانێکی گۆشەگیر بوون‌و سەروکارێکی ئەوتۆیان دەگەڵ دنیاو خەڵکیدا نەبوو، کەچی رۆمانی گەورەشیان ئەفراندووە. کەواتە خەیاڵی داهێنەرانە یەکێکە لە سەرچاوە هەرە سەرەکی‌و گرینگەکانی داهێنانی هونەری، بەڵام ئەمە بەو مانایە نیە دوو سەرچاوەکەی دی، واتە ئەزموونی شەخسی‌و سوود وەرگرتن لە گەنجینەی ئەدەبیات‌و هونەری جیهانی بە هەند وەرنەگیرێن‌و فەرامۆش بکرێن، پێویستە ئەو دوو سەرچاوەیەش بخرێنە سەر باخی خەیاڵی داهێنەرانە تا زیاتر بگەشێتەوەو بەری جوانتر بە دەستەوە بدات.

***

هەڵبەتە نووسینیش وەکو هەر کارێکی دی دەبێ خۆتی بۆ تەرخان بکەیت. بکرێت بە پیشە، بژێوی خاوەنەکەی، لە رووی مەعنەوی‌و مادیەوە دابین بکات. بە تایبەتی بۆ ئەوانەی کە خودانی خەیاڵی داهێنەرانەو زەوق‌و سەلیقەو توانا‌و بەهرەی خودین، نابێ ئەو خاڵە فەرامۆش بکەن، ئەوەی دووی دوو کەروێشکان بکەوێ هیچیان ناگرێت، هەر ماندوو بوونەکەی بۆ دەمێنێتەوە. خەیاڵی داهێنەرانە، پێویستی بەوەیە ممارەسە بکرێ، کە فەرامۆش کرا، یان جڵەو کرا، بەرە بەرە دەپوکێتەوە. مخابن لەلای ئێمە ژیانی رۆشنبیری بە ڕادەیەك گەشەی نەکردووە کە رۆماننووس بتوانێ، ئەم هونەرە گەورەیە بکات بە پیشەی سەرەکی خۆی‌و تیایا بژی‌و بۆی بژی‌و پێی بژی. بە چاو قایمی خۆی، لە پەراوێزی ئەرك‌و هەڵپەی ژیانی رۆژانەدا بە نیوەچڵی ممارەسەی دەکات. ئەمەش بە شێوەیەکی نەرێنی لە چەندێتی و چۆنیەتی بەرهەمەکانیا رەنگی

داوەتەوەو دەداتەوە. بۆیە ڕۆماننووسی ئێمە دەبێ ئاشقانە دەگەڵ ئەم هونەرەدا بژی و جدیترین کاتی خۆی بۆ تەرخان بکات و بە بەرنامە کاری لەسەر بکات. هەموو ڕۆژێ بنووسێت، ئەگەر خەمی بژێوی بواری نەدا، بەلای کەمەوە، هەفتەی چەند ڕۆژێك بۆ کاری نووسین تەرخان بکات و جگە لە نووسین هیچ کارێکی دی نەکات، کاری نووسین بخاتە ئەو کاتانەوە کە زەینی چالاکە. ئەو قەڵەم و کاغەزە یان کۆمپیوتەرە بەکار بەرێ کە زیاتر پێی ئاسوودەو ڕەحەتە...

((٢))

هەڵبژاردنی بابەت و گۆڕینی بابەت بۆ نێوەڕۆك، واتە هونەراندنی بابەت یەکێکە لە مەسەلە ڕۆمانەوانیە گرینگ و هەستیارەکان، نووسەر بابەت هەڵدەبژێرێ یان بابەت بەرۆکی نووسەر دەگرێت؟! باشترین هەڵبژاردن ئەوەیە نووسەر بەجۆرێ ئاوێتەی بابەتەکە ببێت و دەگەڵیا بژی و بکەوێتە کارلێکێکی هزری و روحی و دەروونی ئەوتۆوە، کە لە ناخیا بپەنگێتەوەو بەرۆکی نووسەر بگرێ کە ئازادی بکات، بە پەیڤ و وشەی بسپێرێت، یانی بە کورتی و کرمانجی بابەت بەرۆکی نووسەر دەگرێت نەك بە پێچەوانەوە. گوستاف فلوبیر لەمبارەیەوە دەڵێت: "....بنیادەم ئازاد نییە لەوەی کە هەر شتێك بنووسێت. بنیادەم بابەتی خۆی هەڵنابژێرێت. ئەمە شتێکە نە جەماوەری خەڵکی پێی دەزانن و نە ڕەخنەگران. نهێنی داهێنانی هەر شاکارێکی ئەدەبیش، ڕێك لەمەدا پەنهانە، لەمەدا کە بابەتەکەو خولق و خووی نووسەر تێکبکەنەوەو هاوئاهەنگ و سازگار دەربچن." بڕوانە: (رمان بەروایت رمان نویسان، میریام الوت/ ترجمە: علی محمد حق شناس/ چاپ دوم ١٣٨٠، ص٣٢٥.) پەندێك کە دەشێت لەم پەیام و بۆچوونەی فلوبیرەوە هەڵێنجرێ و بخوێنرێتەوە ئەوەیە کە نووسەر تا بابەتێکی تازەو پڕ بەها لە ناخیا نەپەنگێتەوەو بەرۆکی نەگرێت و داوای ئازادکردنی خۆی لێنەکات، تەنیا بە مەبەستی بڵاوکردنەوە چیرۆك نە نووسێت. دوای تراویلکەی شۆرەتی سەرڤە نەکەوێت، چونکە بابەتی سواوو پواو، نەك هیچ قازانجێکی پێناگەیەنێ، بەڵکو زیانی پێدەگەیەنێ و خوێنەری لێدەتورێنێ، خوێنەر داوای شتی تازە دەکات، دەزانێ ڕۆمان پرۆسەیەکی هونەری فلیڤانی کەشفکاریەو بۆیە دەگەڵ خوێندنەوەی هەر ڕۆمان و چیرۆکێکدا دەپرسێت: چ شتێکی تازەی بۆ کەشف کراوە کە ئەم بە خەیاڵیا نەهاتووەو ئەقڵی پێدا نەشکاوە، بۆیە خۆ کاوێژ کردنەوەو خۆ دووبارەکردنەوە، دەکاتە گیانەللای هونەری نووسەر. بۆیە نووسەر دەبێ، سەبری هەبێ تا بابەتەکە لە ناخیا دەخەملێ و لە خەیاڵدانا جێی نابێتەوەو بەرۆکی نووسەر دەگرێت و داوای لە دایك بوون دەکات. نووسەر دەتوانێ کاتی دەست بەتاڵی خۆی بە خوێندنەوەی شاکارە چیرۆکڤانییەکانی دنیاوە بەسەر بەرێ، مەشقی نووسین بکات، بۆ نموونە ڕۆمانێك یان چیرۆکێك بخوێنێتەوەو پاشان بۆ خۆی و بە مەبەستی راهێنان و مەشق کردن، بە شێوازی خۆی دای بڕێژێتەوەو بینوسێتەوە. تێبینی و سەرنجەکانی خۆی لە دەفتەرچەیەکدا تۆمار بکات. بۆ نموونە ئانتون چیخۆف، دەچوو بۆ مەشق کردن چیرۆکەکانی تولستۆی دەنووسیەوە، تا شێوەی چیرۆکنووسی ئەو نووسەرە مەزنە لە هزرو زەینیا بە باشی نەخش ببێ. هەڵبەتە کاری ڕۆماننووسی، کارێکی ئاسان نییە، کەڵە نووسەرانی بواری ڕۆماننووسی، بە خۆڕایی گەورە نەبوون. ساڵەهای ساڵ مەشیقان کردووە، خۆیان ماندوو

کردووە، ژیانیان وەقفی ئەو کارە کردووە، تا دەستیان قەڵەمی گرتووە، (مەبەست قەڵەمی داهێنەرانەیە) تا فەندو فێڵو تەکنیکی چیرۆکنووسی فێر بوونو خۆیان گەیاندووەتە ئاستێکی هونەری ئەوتۆ کە بابەتی رەسەنو جوانو نوێ بەرۆکی گرتوون.. بەو ئاوایە پێگەی بەرزی هونەرییان بەدەست هێناوە.

***

هەڵبەتە سەرچاوەی سەرەکیو بنەڕەتی بابەتی تێکڕای رۆمانانی دنیا، ژیانو سروشتە. یانی تێکڕای ژیانو سروشت بابەتی سەرەکیو بنەڕەتی رۆمانە، بەو شێوەیەی کە رۆماننووس خۆی دەی بینێ. کەواتە دیتنو چۆنیەتی دیتن، فاکتەرێکی هەرەگرینگە لە دنیای رۆماننووسیو چۆنیەتی مامەڵەکردن دەگەڵ بابەتدا.. چونکە زۆر کەس چاویان هەیەو نابینن، زۆر کەس هەن تەنیا لایەنێك یا روویەکی هەر شتێك دەبینن، ئەوانەی بێرونو دەروونی هەر شتێك، بە کەڕەتێ دەبینن، یەجگار کەمو دەگمەنن، رۆماننووس پێویستە رواڵەتبینو دەروون بینێکی نیگاتیڤو پڕ سەرنج بێ، دەنا ناتوانێت ئەو بابەتە گەورانەی کە زۆر جار لە شتە بچووکەکاندا پەنهانە، ببینێو هەڵبژێرێتو بە کارگەی داهێنانی بسپێرێتو ئەو شاکارەی لێدروست بکات، کە خۆزیای پێبخوازرێ.

هەڵبەتە هەندێك هەن چاوەڕوان ناکەن، تا بابەتەکە لە ناخیاندا بخەملێو پەنگ بخواتەوەو یەخەیان بگرێتو داوای دەربڕینو لە دایکبوون بکات. بەڵکو پەلە دەکەنو بابەتێك هەڵدەبژێرن کە لە بازاڕی ئەدەبیاتدا بە رەواجو پڕ فرۆش بێت، دیارە رۆماننووس هەق نییە بەو تەماحەوە کار بکات. رۆماننووس لەگینە لە رێگەی بابەتی بازاڕییەوە رۆمانێن عەوام پەسند بنووسێتو شۆرەتو ناوبانگێکی خێرا بە دەست بێنێ، بەڵام شۆرەتی خێرا زۆرجار دەبێتە ئافەتی پێگەییشتن وخەملێنی هونەری، چونکە پێگەییشتنی هونەری، وەکو درەخت وایە، ساڵانێکی دەوێ تا پێدەگاتو دێتە بەرو بەری ئاسایی دەگرێت. بۆیە رۆمانی بازاڕی ناچێتە خانەی بەرهەمێن رەسەنو نەمرەوە، بەرهەمی هونەری رەسەن، زادەی هاندەرو پێویستی روحیو راستگۆییە، رۆمانێن بازاڕی کالان، بە نیازو مەبەستی وەدەست هێنانی خێرای پارەو پول یان شۆرەت، یان هەردووکیان دەخرێتە ڕوو.

رۆمانووس، دەبێ شارەزاییەکی تەواوی بابەتەکەی بێت، قارەمانەکانی، بە باشی بناسێت، دەگەڵ بابەتو قارەمانەکانیا بژی. یانی سەفەرو مامەڵەی هونەری دەگەڵدا کردبن، رۆماننووس نایەت وەکو مێژوونووس، رووداوێکی تایبەتی، یان زنجیرەیەکی هاوپەیوەستی رووداوێکی تایبەتی تۆمار بکاتو بگێڕێتەوە، یان وەکو ژینامەنووس، ژیانی کەسێکی تایبەتی بکات بە تیمەو بابەتی خۆی.ڕەنگە نووسەرێك، لە رووداوێکی تایبەتیدا یان لە ژیانی کەسێکی تایبەتیدا، شتێکی ئەوتۆ بدۆزێتەوە کە بیکات بە هێمو بناغەی هێڵە گشتییەکانی پلۆتو نەخشەی رۆمانەکەی. بۆ نموونە دانیل دیفو، بۆ رۆمانی ڕۆبنسون کروزو سوودی لە رووداوێکی واقیعی وەرگرتووە، کە بەسەر کەسێکی سکوتلاندی راستەقینەدا بە نێوی ئالکساندەر سیلگریك، هاتووە.

بەهەر حاڵ رۆماننووس، ئەگەر رووداوێكی تایبەتی یان ژیانی كەسێكی تایبەتیش بكات بە سەرچاوەیەكی ئیلهامبەخشی رۆمانەكەی، نایەت ئەو رووداوە یان ژیانە تایبەتیە موو بە موو بەرجەستە بكاتەوە. رۆماننووس، بە درێژایی تەمەنی خۆی هەرچییەك دەبێنێ، دەبیستێ و دەخوێنێتەوە، لە باری روحی و زەینییەوە هەرسی دەكات و دەبێ بە بەشێكی لە جیابوونەوە نەهاتوو، لە بوونی مەعنەوی ئەوو لە یادگەیدا عەمار دەبێ، ئیدی خەیاڵی داهێنەرانە بەدەم ئەفراندنی هونەرییەوە، خۆبەخۆو بە پێی پێویستی خۆی شتی لێ هەڵدەگوێزێ. یانی ئەوەی لە یادگەی رۆماننووسدا دەمێنێتەوەو لە داهێنانی رۆماندا بەكاری دێت، بریتییە لە كۆمەڵێك دیمەن و بیرۆكەو رووداوو ساتێن پچڕ پچڕی ژیانی ئاسایی و ژیانی ئەدەبی و هونەری، كە لە روحیا هەرس دەبن، دەبن بە شێك لە بوونی مەعنەوی ئەوو دەبن بە هەوێن و خۆراكی رۆمانەكەی.

***

هەڵبەتە لێكچوونی بابەت لای دوو نووسەر یان زیاتر، دیاردەیەكی ئاساییە، چونكە وەكو گوترا، ژیان و سروشت سەرچاوەی سەرەكی كارە هونەرییەكانە، ئەم سەرچاوەیە بۆ هەر نووسەرێك بە هەمان ئەندازە حەڵاڵە، گرینگ ئەوەیە، هەر نووسەرە چۆن مامەڵە لە تەك ئەو بابەتەدا دەكات، چەند نەفەسی خۆی پێدەبەخشێت و چ خوێندنەوەیەكی هونەری بۆ دەكات و چ شتێكی تازەی تیا دەدۆزێتەوە. جا بابەت چونكە تێكەڵ بە تەبع و تەبیعەتی تایبەتی نووسەر دەبێت و رەنگ و بۆی تایبەتی ئەو وەردەگیرێت و دەی نوێنێتەوە، دەچێتە خانەی نوێ و تازەوە، هەرگیز ناكاتە وەرگرتن و دزی، ئەوەی تازەیی و ناسنامەی تایبەتی بە بەرهەمی هونەری دەبەخشێت، ئەوەیە كە نووسەر، خوێندنەوەی هونەریانەی خۆی بۆ بابەتەكە هەبێت و لە واری تەكنیكدا نەفەس و شەقڵی خۆی پێببەخشێت. وەكو چۆن روباران لە شێوە گشتیەكەیاندا هەموو هەر روبارن، بەڵام هەر روبارەش چۆنیەتی و تایبەتمەندی خۆی هەیەو لە روبارانی دیكەی جیا دەكاتەوەو ئەم شەقڵ و تایبەتمەندیە بە ئاوەكەی ناویشی دەبەخشێت، رۆماننووسیش بەو ئاوایە هەرچەندە لە شێوە گشتیەكەیاندا هەموو هەر نووسەرن، بەڵام هەر نووسەرەیان تەبع و تەبیعەت، هەڵس و كەوت، ئەخلاقیات و جیهانبینی تایبەتی خۆیان هەیەو پێی دەناسرێنەوەو ئەمەش لە بەرهەمەكانیا رەنگ دەداتەوەو شەقڵێكی تایبەتی ئەوتۆی پێدەبەخشێت كە لە هیچ بەرهەمێكی تر نەچێت، كەواتە نووسەر باسی هەر شت و هەر كەسێك بكات، لە راستیدا هونەریانە باسی خۆی دەكات، دیارە كەسیش سەدی سەد لە كەسی دی ناچێت، كەواتە بەم پێودانگە هەر چیرۆكێك بگرێت، لە خودی خۆیدا تازەو نوێیە.

***

دیارە پاش ئەوەی بابەت بە تەواوەتی دەخەملێ و لە ناخا پەنگ دەخواتەوەو بەرۆكی نووسەر دەگرێت و داوای لە دایك بوون دەكات، دەبێ نووسەر هەر بیرو ئارەزوو و كەڵكەڵەو خولیایەكی غەیرەز چیرۆكڤانی لە خۆی دوور بخاتەوەو دەرگای روحی بۆ ئەو بانگەوازە هونەرییە ئەفسوناویە بخاتە سەر گازی پشت، دەربەست تەسلیم بەو بانگەوازە نادیارە ببێت. كە كار بگاتە

ئەم حاڵەتە، مانای وایە ژان‌و ژاری نووسین، نووسەری گرتووە، هەنگێ دەبێ نووسەر جڵەوی قەڵەم بداتە دەست خەیاڵی داهێنەرانە. تولستوی، کەڵە ئەدیبی رووسی لەمبارەیەوە دەڵێت: "ئینسان دەبێ تەنیا ئەو کاتە دەست بداتە نووسین، کە هەر جارێ نووکی قەڵەمەکەی کرد بە شووشەی مەرکەبەکەیدا، پارچەیەك لە گۆشتی خۆی تیا بەجێ بێڵێ". (بڕوانە رمان بە روایت رمان نویسان/ میریام الوت / ت: دکتر علی محمد حق شناس). ئەوسا نووسەر دوای نووسینی هەر بەشێك لە چیرۆکەکەی دەبێ بە شێوەیەکی کاتی لە کلێشەی نووسەری دەرچێ، مەستیی ئەو بانگەوازە هونەرییە جادوویی‌و نادیارە لە خۆی بڕەوێنێتەوە، لە پێستی رەخنەگردا بکەوێتە هەڵسەنگاندنی ئەو بەشەی کە نووسیویەتی‌و لایەنە گەش‌و تاریکەکانی دیاری بکات‌و ئەوجا دەست بە نووسین بکاتەوەو لایەنە تاریکەکانی نووسینەکەی ببەزێنێ. نووسەر دەبێ بەردەوام، بەدەم نووسینی چیرۆکەکەیەوە ئەم رۆڵە دووفاقیە بدینێ، دەمێ نووسەر بێ، دەمێ رەخنەگر. یەکەم رەخنەگری هەر دەقێك، نووسەری دەقەکە خۆیەتی، واتە خاوەن دەقەکە، هەم نووسەرە هەم رەخنەگر. وەکو گوترا کە نووسەر دەنووسێت، بیەوێ و نەیەوێ، راستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆ، خۆی دەنووسێتەوە، ئەمەش راستگۆیی، راشکاوی، بێ فیزی‌و ئازایەتی‌و بوێری دەوێ، دەبێ بە قوڵایی‌و ناخی دڵ‌و روحی خۆیدا رۆبچێ‌و بەدەم ئەم پرۆسە هونەرییە هەرە مرڤانیەوە زیاترو زیاتر خۆی بناسێت کە مەرجێکی پێویستی بە بنیادەم بوونە...

((٣))

پاش ئەوەی بابەت گەڵاڵە دەبێت‌و بەرۆکی نووسەر دەگرێت‌و داوای دەربڕین‌و لە دایك بوون دەکات، نۆرە دێتە سەر هونەرو تەکنیکی گێڕانەوە. دیارە تەکنیك‌و هونەری گێڕانەوە لە چیرۆکدا، لە پرۆسەی چیرۆکڤانیدا دەورێکی یەجگار گرینگ دەگێڕێت‌و لە میانەی گێڕانەوەدا توانا و بەهرەی هەر چیرۆك نووسێك دەردەکەوێت. نووسەری گەورە،بە کەرەستەو رەگەزێن هەر بابەتێك دەتوانێ چیرۆکی دڵگیرو جوان بخوڵقێنێ، نووسەری مامناوەندی، بە باشترین بابەتیش ئەوپەڕی چیرۆکێکی مامناوەندی دەنووسێت، بەم پێودانگە بایەخی ئەستاتیکی‌و دڵگیری هەر چیرۆکێك بەندە بە تەکنیك‌و هونەری گێڕانەوەی ئەو چیرۆکەوە، توانای نووسەر لەوەدا دەردەکەوێت کە چەند هونەرمەندانە، وەستایانە چیرۆکەکەی دەگێڕێتەوە. کەمترین نیشانەو پێوانەی گێڕانەوەی هونەرمەندانە ئەوەیە کە دڵگیر بێ، خوێنەر رابکێشێت، هەستی فزوڵیەت‌و کونجکاوی خوێنەر بهاڕوژێنێ‌و شەوق‌و زەوقێکی ئەوتۆی لا پەیدا بکات کە تا کۆتایی چیرۆکەکە سارد نەبێتەوە. بۆ نموونە شارەزاد، کە چیرۆك‌و حیکایەتەکانی هێندە بە ئاوو تاو دەگێڕایەوە کە گوێگر تا بەیانی بە دیارییەوە دادەنیشت‌و بەدڵ گوێی لێدەگرت. دیارە مەبەست‌و ئامانجی گێڕانەوە ئەوەیە کە یەکەم: نووسەر کەرەستەو رەگەزە پچڕ پچڕەکانی بابەتی چیرۆکەکەی بە شێوەیەکی هونەرمەندانەی ئەوتۆ مۆنتاج بکات کە ببێ بە یەکەیەکی یەکپارچەی هونەری چیرۆکڤانی سەربەخۆ.دووەم: ئەوەیە کە وەهم و خەیاڵی چیرۆکڤانی لە خوێنەر بکات بە

واقیع. واتە خوێنەر قەناعەت بە چیرۆکەکە بکات، چیرۆکەکە بە هەموو خەون و خەیاڵێکی هونەرییەوە قەناعەتبەخش بێت.

***

وەکو ئاماژەمان کردێ، سەرانسەری ژیان و سروشت سەرچاوەی هەر چیرۆکێکە، ژیان لە گۆڕانی بەردەوامدایە. هیراکلیتوس گوتەنی تاقە دیاردەو خەسڵەتی نە گۆڕی جیهان، گۆڕانەکەیەتی، هەموو شتێك لە حاڵی گۆڕاندایەو هیچ شتێك پایەدارو نەگۆڕ نییە.. دیارە ژیانیش لەم پرۆسەی گۆڕان و گۆڕانکاریە بەدەر نییە. لە حاڵی حەرەکەتی بەردەوامایە، پڕە لە شتی تازەو سەیرو رووداوێن چاوەڕوان نەکراو. یانی چەندێتی و چۆنیەتی ژیان بۆ بەشەر دیار نیەو هیچ یەقینێکی لە بارەیەوە نییە.... جا ئەم پەڕاگەندەیی و پچڕ پچڕی و فرە جۆریەی ژیان، کە لە یادگەی نووسەردا، کەڵەکە دەبێت، نەك هەر نابێت بە رێگر لە بەردەم داهێنانی بەرهەمێن هونەریدا، بەڵکو بە پێچەوانەوە دەسکراوەتری دەکات، چونکە تا سەرچاوەو بەشەکانی بابەتەکەی فرە جۆرترو هەمە ڕەنگتر بێ، ئەگەرو توانای داهێنانی هونەری زیاتر دەبێت.

نووسەر لە داهێنانی هونەری خۆیدا، تەبیعەت دەکات بە سەر مەشقی خۆی. تەبیعەت جوانە، جوانیەکەی لە فرە جۆریەکەیدایە. لەوەدایە جۆرەها رەگەزی هەڤدژی وەکو زەوی و ئاسمان، چیاو دۆڵ، هەتاوو سێبەر، جوڵەو وەستان...ی بە جۆرێ لە خۆگرتووەو لە خۆدا یەکی خستوون کە لەلایەکەوە، هەر رەگەزە ناسنامەی تایبەتی و سەربەخۆی، خۆی پاراستووەو لەلایەکی ترەوە بە هەر هەموویان یەکەیەکی یەکپارچەی ئۆرگانیکی پێك دەهێنن. واتە جوانی سروشت لەم فرەجۆری و هەمە ڕەنگیە، یەکگرتووەدایە. بەرهەمی هونەریش، بە تایبەتی رۆمان، وەکو سروشت و تەبیعەت وایە...

کۆمەڵێك ڕەگەزی هەمەجۆرو بە رواڵەت هەڤدژو ناکۆك، لە چوارچێوەی یەکەیەکی یەکپارچەی هونەریدا، کۆدەکاتەوە. واتە شکۆی هەر بەرهەمێکی هونەری لە دەوڵەمەندی یان چەندیەتی و چۆنیەتی رەگەزو کەرەستە پێکهێنەرەکانیدایە، لە کارلێك و رادەی هەڤبەندی و پەیوەستەگی هونەریانەی ئەو رەگەزو کەرەستانەدایە لە چوارچێوەی یەکەیەکی یەکپارچەی هونەریدا. واتە دەوڵەمەندی هەر بەرهەمێکی هونەری بەندە بەوەوە کە کەرەستەو رەگەزە جۆراو جۆرەکانی چۆن هونەریانە یەکانگیر دەبن و دەقێکی هونەری یەکگرتووی یەکپارچە پێك دێنن. بۆ نموونە ئەگەر تەمەشای مرۆڤ بکەیت، دەبینی لە کۆمەڵێك بەشی جیاواز پێکهاتووە، بەڵام ئەم بەشانە بە جۆرێ یەکخراون و لە شوێنی تایبەتی خۆدا دانراون، ئەوپەڕی جوانیان بە بوونی جەستەیی و بەدەنی بەشەرەکە بەخشیوە، هەر بەشێکی لابدەیت، یان شوێنەکەی بگۆڕیت، یان شتێکی دیکەی بۆ زیاد بکەیت، عەیبدار دەبێت و بیچم و هەیئەتی دەگۆڕێ و ناشیرینی دەکات، یانی هەر بەشێك لە بەشەکانی بەدەن، پەیوەندییەکی ئۆرگانیکی بە بەشەکانی ترەوە هەیەو ئەم بەشە جیاوازانە لە بونیادی بەشەرەکەدا یەکیان گرتووە. جا ڕۆمان و هەر بەرهەمێکی هونەری دیکەش لە یەکەیەکی یەکپارچەی هونەری لەو چەشنەدا هونەریەت و جوانیەکی ئەفسووناوی پەیدا دەکات.

***

یەکێك لە تایبەتمەندییەکانی هونەر، بە تایبەتی ڕۆمان ئەوەیە کە خەیاڵ بگۆڕێت بۆ واقیع، لێرەدا مەبەست لە گۆڕینی خەیاڵ بۆ واقیع ئەوەیە کە قارەمان و ڕووداوو دیاردە هونەرییەکانی دیکە، کە لە ڕاستیدا نا واقیعین، بە جۆرێك لەلایەن نووسەرەوە بهونەرێنرێ کە واقیعی بنوێنێ و باوەڕکەردەنی بێ– باوەرکەردەنی بە گوێرەی واقیعی ڕۆمانەکە، بۆ خوێنەریش قەناعەتبەخش و باوەڕکەردەنی بێ، چونکە بەرهەمی چیرۆکڤانی کە ناواقیعی بنوێنێ و قەناعەتبەخش نەبێت، خوێنەر لە هەر لەزەتێکی ئیستاتیکی بێبەش دەبێت و وەکو پێویست بەشداری لە ئەزموونە هونەرییەکەدا ناکات و لێی تەوەلا دەبێت و دەتۆرێت. کەواتە سەرکەوتنی ڕۆماننووس لەوەدایە کە بتوانێ وەهم و خەیاڵ لە خوێنەر بکات بە واقیع. کەواتە خەیاڵی واقیعنوێن یەکێکە لە خەسڵەتەکانی ڕۆمانی سەرکەوتوو. خەیاڵی واقیعنوێنش هەندێ نیشانانی خۆی هەیە کە یەکێك لەوانە ئەوەیە خوێنەر، کارەکتەرو ڕووداوەکانی چیرۆکەکە، بە واقیعی بزانێ، باوەڕیان پێبکات، بەلایەوە قەناعەتبەخش بن – بە گوێرەی واقیعی رۆمانەکە– یەکێك لە نیشانەکانی دی ئەوەیە خوێنەر بکەوێتە ژێر کاریگەریی قارەمان و ڕووداوەکانەوەو دەگەڵیاندا بکەوێتە کارلێکی عاتیفیەوەو هەڵوێستگیریان لە بارەوە بکات.

***

وەکو گوترا یەکێك لە ڕەگەزە تەکنیکییەکانی ڕۆمان، گێڕانەوەیە، کە لە گێڕانەوەشدا، چەندین مەسەلەی تەکنیکی دێتە پێشی. یەکێك لەو مەسەلانە ئەوەیە کە چیرۆکەکە بە چ دیمەن و کۆدە رستەیەك دەست پێبکرێت، تا لە یەکەم دەستپێکەوە خوێنەر یان وەرگر بهاڕوژێنێ و هەستی فزوڵیەت و کونجکاوی لا دروست بکات و پەیگیری چیرۆکەکە بکات. مەسەلەیەکی دیکەی ئەم بوارە ئەوەیە کە گێڕانەوەی چیرۆکەکە بە چ کەسێك بسپێردرێت کە ئەمەش چەندین جۆری هەیە، جاری وا هەیە نووسەر بە خۆی ئەو ئەرکە دەستۆ دەگرێت، جار وا هەیە ئەم ئەرکە بە شاقارەمانی چیرۆکەکە،یان بە قارەمانێکی لاوەکی،یان بە چەند کەسێکی جیاواز، دەسپێردرێت، مەسەلەیەکی دیکە لە گێڕانەوەی چیرۆکدا، مەسەلەی گوتن و نیشاندانە، چیرۆکنووس، دەتوانێ هەردوو تەکنیکی ناوبراو، واتە هەم گوتن و هەم نیشاندان بەکار ببات، یانی هەموو چیرۆکەکە یان هەندێ بەشی، بە دەنگی خۆی، واتە لە ڕێگەی وتنەوە بگێڕێتەوە یان هەندێ بەشی لە ڕێگەی وشەی نووسراوەوە پیشان بدات. زمان و پەخشانی چیرۆکڤانی هەم توانای گوتنی هەیە، هەم توانای نیشاندان. بەڵام بۆ نموونە نیگارکێش و پەیکەرتاش تەنیا توانای نیشاندانیان هەیە... بۆیە ئەگەر بشێت گێڕانەوە بە تەیرێك بشوبهێنرێ، ئەوا گوتن و نیشاندان دەکەنە هەردوو باڵی ئەو تەیرەو پێویستە بە هونەرمەندانەترین شێوە بەکار ببرێن. دیارە باشترین ڕێگە بۆ فێربوونی تەکنیکی ڕۆمانەوانی، ئەزموونە، ئەزموونیش یان لە ڕێگەی مومارەسەی ڕاستەوخۆو مەشق و ڕاهێنانەوە، یان لە ڕێگەی خوێندنەوەی شاکارێن هونەری کەڵە هونەرمەندانی ئەو بوارەوە، بە دەست دێت... جا ئەگەر ئەوروپا خاوەنی کەلەپوورێکی دەوڵەمەندو پڕ تەمەن و فرە ئەزموون و زایای ڕۆماننووسی بێ و رۆماننووسی تازەکار بێنە سەر ئەزموونێکی حازرەکی و لە ماوەیەکی کەمدا ئاشنایەتی دەگەڵ هونەری گێڕانەوەدا پەیدا بکەن و

بگەنە ئاستێکی هونەری ئەوتۆ کە مەڵۆی تازە بخەنە سەر خەرمانی تەکنیکی ڕۆمانەوانی، ئەوا ئەم کەلەپوورە لە ناو میللەتانی ڕۆژهەڵاتدا، کەلەپورێکی هەژارەو بەمەش هونەری ڕۆمانی ڕۆژهەڵاتی لە سەرچاوەیەکی گرینگی ڕۆماننوسی مەحرووم بووە، جا بۆ نەگبەتی کورد لەمەشدا هەر قڕەی میللەتانە، هونەری ڕۆمان لای ئێمە هێشتا زۆر کۆرپەو ساوایە، لە رووی چەندێتی و چۆنیەتیەوە، زۆرو پوختە نیە. یانی تازە لە گڕو گاڵدایە، بەڵام وێڕای ئەوەش لەم سەردەمی گلۆبالەداو بە حوکمی داگیرکراوی کوردستان، هەر کوردێکی خوێنەوار، بەلای کەمەوە دوو زمان دەزانێ، دەشێت لەم ڕووەوە، سوود لە ئەزموونی ڕۆماننووسی جیهان وەربگرێت و وەکو سەرچاوەیەکی حەڵاڵ و زوڵاڵ لە بواری ڕۆماننووسی کوردیا سوودی لێوەربگێرێت. یان شاکارە ڕۆمانەوانی و چیرۆکڤانیەکان بکرێن بە کوردی، کە ئەم دیاردەیەش زۆر کۆرپەو تازەیەو بەشێکی زۆری ئەو دەقە ڕۆمانەوانی و چیرۆکڤانیانە بە کاڵوکرچی پاچڤەکراون. کەواتە بۆ پڕکردنەوەی ئەم کیماسیەو دەسەبەرکردنی ئەو سەرچاوە گرینگە ئیلهامبەخشەی گەنجینەی ئەدەبیاتی جیهان، چار ئەوەیە کە ڕۆماننووسانی کوردی، تا ئەو ڕۆژەی زۆربەی هەرە زۆری شاکارە ڕۆمانەوانیەکانی جیهان، بە دروستی و داهینەرانە پاچڤەی کوردی دەکرێن، زمانی یەکێك لە کەلتوورە پێشرەوو پێشکەوتووەکانی جیهان فێر ببن و لە ڕێگەی ئەو زمانەوە تەماس دەگەڵ گەنجینەی جیهانی هونەردا بگرن و سوودی لێوەربگرن.

ئاشکرایە کە ڕۆمانیش وەکو هەر دیاردەیەکی زندووی دیکە، بۆ ئەوەی بە باشی نەشونما بکات، پێویستی بە زەمینەی لەبارو کەشوهەوای سازگارە، جا لەم زەمینەسازییەدا دەوری وەشانکارو رەخنەگری ئەدەبی و خوێنەری جدی ،چیوای لە دەوری خودی ڕۆماننووس کەمتر نییە. لە ناوەندێکا یان لە ژینگەیەکی کەلتووری و کۆمەڵگەیەك دا، وەشانکاران و ڕەخنەگرانی ئەدەبی و ڕۆمانخوێنان، ڕۆمانی چاك و خراپ لێکدی جیا نەکەنەوە، بڵاوکردنەوەو هەڵسەنگاندن و خوێندنەوە بە گۆترەو خاترانە بێ، ڕق و خۆشەویستی شەخسی بکرێ بە پێوەرو پێوانە، ئەوا ڕۆماننووسانی داهێنەرو بەهرەمەند زۆر زەرەرمەند دەبن و چاك و خراپ تێکەڵ دەبن، کە مخابن ئەم دیاردەیە لای ئێمە هێشتا زۆر زاڵە، ئەوەندەی مامەڵە دەگەڵ شەخسی نووسەردا دەکرێت، ئەوەندە دەگەڵ دەقدا ناکرێت، مامەڵە کردنەکەش، ئەوەندەی مامەڵەی حیزبیانەو ناوچەگەرییانەیە، نیو ئەوەندە ئەدەبیانە نیە. ئەمە جگە لەوەی کە زۆرجار مەسەلەی فۆرم و نێوەڕۆك بە جۆرێ خراوەتە بەر باس و لێکۆڵینەوە وەکو ئەوەی دوو شتی جیاواز بن و هەر یەکەیان ناسنامەی سەربەخۆی خۆی هەبێت، دیارە کە فۆرم و ناوەڕۆك لە هەر بەرهەمێکی فلیڤانیدا (ابداعی) لە کارلێکێکی ئەوتۆدان کە جیاکردنەوەیان لێکدی دەکاتە مەرگی بەرهەمە فلیڤانیەکە، وەکو چۆن جیاکردنەوەی گیان و جەستەی هەر زندەوەرێك دەکاتە مەرگی زندەوەرەکە، بەرهەمی هونەریش، بەو ئاوایە لە رووی فۆرم و ناوەڕۆکەوە لە یەکدی نایەتە جیاکردنەوەو جیاکردنەوەیان دەکاتە مەرگی بەرهەمەکە. گوستاف فلوبیر، لە نامەیەکدا بۆ خاتوو دوشانتپی، لەو بارەیەوە دەڵێت: "دەڵێیت لە ڕادەبەدەر بایەخ بە فۆرم دەدەم .حەیفێ! مەسەلەکە، وەکو گیان و جەستەیە: فۆرم و ناوەڕۆك لای من یەکن، نازانم ئەمیان بەبێ ئەویان

دەکاتەچی..." (بڕوانە: رمان بە روایت رمان نویسان/ میریام الوت/ دکتر علی محمد حق شناس، ل٥٨٣. چاپ دوم ١٣٨/ نشر مرکز).

کەواتە لە هەموو رۆمانێکو لە هەر بەرهەمێکی دیکەدا فۆرم دەکاتە ناوەڕۆکو ناوەڕۆك دەکاتە فۆرم. بەرهەمی هونەری، زادەی نۆڕینو خوێندنەوەی هونەریانەی هونەرمەندە بۆ دیاردەو رووداوەکانی ژیانو سروشت. کاری هونەرمەند ئەوە نییە واقیع بە ئەمانەتەوەو وەکو خۆی بنوێنیٚو کۆپی بکاتەوە. بەڵکو ئەوەیە کە واقیع بە جۆریٚ بخولقێنێتەوە کە لە کەرەستە خاوەکانی واقیع، بوونو واقیعێکی هونەری تازە بخولقێنیٚ. نە شێوە بیٚ ناوەڕۆکو نە ناوەڕۆك بیٚ شێوە دەبێت، شێوەو ناوەڕۆك لە پرۆسەی داهێنانی هونەریدا یەکانگیر دەبنو لە ئەنجامی یەکێتی و یەکانگیریاندا بەرهەمی هونەری پەیدا دەبێت. ئیدی توانای هونەری هەر هونەرمەندێکیش لەوەدا دەردەکەویٚ کە چەند هونەرمەندانە، مامەڵە لەگەڵ بابەتەکەیدا دەکاتو دەیهونەرێنیٚ...

((٤))

دیارە هەر پرۆسەیەکی هونەری وەکو رۆمان، بە زمانو لە ڕێگەی چۆنیەتی بەکار بردنی زمانەوە دێتە دەربڕینو نیشان دان. زمان وەکو ئاماژەمان کردیٚ کلیلی کردنەوەی دەرگای دەروونی داخراوی رۆماننووسە، واتە رۆماننووس دەربارەی هەر شتێکو هەر کەسێك بنووسێت، نهێنی خۆی گوتووە، بۆیە خوێنەری وریا، ئەگەر بەدەم خوێندنەوەی رۆمانەوە زمانو رەمزە زمانەوانیەکانی رۆمانەکە بدۆزێتەوەو بناسێت، مانای وایە بە دەم خوێندنەوەوە پەی بە رازی دەروونی نووسەریش دەبات... چونکە بەرهەمی هونەری، ئەگەر راستگۆیانە بنووسرێت خۆ بەخۆو بە شێوەیەکی خۆڕسك، هەستو نەستی خاوەنەکەی، هونەرمەندانە دەنوێنیٚ. بۆیە لە ئاخرو ئۆخری سەدەی هەژدە بە دواوە، لە نێو پسپۆڕانی جوانیناسیو خودی هونەرمەندانیشدا ئەم باوەڕو بۆچوونە رەواجی پەیدا کرد کە بەرهەمی هونەری رەنگدانەوەی دەروونو کەسایەتی هونەرمەندە. بەڵام دەبیٚ ئەوەش بزانریٚ کە هەرچەندە ڕۆمان، دەروونی داخراوی نووسەر دەنوێنیٚ، بەڵام نواندنێکی راستەوخۆی شەخسیەتی نووسەر نیە، بەڵکو نواندنێکی رەمزی کەسایەتی نووسەرە، نواندنێکی هونەریانەی کەسایەتی نووسەرە. یانی نووسەر لە سەرانسەری بەرهەمەکەیدا هەیەو لە هیچ شوێنێکیدا دیار نیە، بوونی نووسەر لە بەرهەمەکەیدا، وەکو بوونی خوایە لە جیهاندا، لە هەموو شوێنێکدا هەیەو لە هیچ شوێنێکیشدا دیار نییە. جیهان زاهیرو باتینی هەیە. بە زاهیرو رواڵەت بونیادێکی مادیە ،پێك هاتووە لە گیاندارو روەكو بیٚ گیان، بەڵام لە باتیندا سیفەتە خواییەکانی وەکو جوانیو شکۆو... لە خۆ گرتووەو دەنوێنیٚ. رواڵەتی دنیا بەچاوی ئاسایی دەبینریٚ ،باتینی دنیا بە چاوی دڵ دێتە بینین. جا نووسەر سەبارەت بە رۆمانەکەی هەمان رۆڵی خوایەتی هەیە. هەر دەقێکی رۆمانەوانی لە ناخو باتیندا بارگاویە بە سیفەتو رازەکانی رۆماننووسو خوێنەری وریا بە چاوی دڵ دەیان بینیٚو کەشفیان دەکات.

وەکو گوترا، چیرۆکنووسی، چالاکیەکی، لە بنەڕەتدا زمانیە، زماینش جۆرەها ئاستی هەیە، زمانی چیرۆکنووسی بە گشتیو رۆماننووسی بە تایبەتی، زمانێکی ئەدەبیە. یەکێك لە خەسڵەتە هەرە بنەڕەتیەکانی زمانی ئەدەبی، نیشاندانە، هەستە جیاوازەکانی وەکو ترسو ئومێدو شادیو خەمو ڤیانو رقو بێزاریو، خولیاو کەڵکەڵە جۆراجۆرە بەشەرییەکان نیشان دەدات، کەمتر لا بەلای کاری ئەقڵانییەوە دەکاتەوە. زمانی چیرۆك، کە یەکێکە لە زمانە ئەدەبیە جۆراو جۆرەکان، هەرچەندە دەتوانیّ کارە ئەقڵانیەکانیش دەربڕێت، بەڵام تا زیاتر خۆی وەقفی نیشاندانی هەستو خولیاو کەڵکەکە دەروونیە بەشەریەکان بکات باشترە، چونکە بەمە لە قەڵەمڕەوی زانست دوور دەکەوێتەوەو لە قەڵەمڕەوی هونەر نزیك دەبێتەوە.. چیرۆك هونەرێکە بە زمانی پەخشان، جا چونکە ژانرێکی هونەرییە، وەکو هەموو هونەرەکانی دی، زیاتر نیشاندەری ئیحساساتەو کەمتر دەربڕی زانیاری و رووداوانە. ئیدی لێرەوە جیاوازی دەکەوێتە نێوان زمانی زانستو زمانی ئەدەبەوە، ڕۆڵی تایبەتی و سەرەکی زمانی زانست، چ بە پەخشان بێتو چ بە شیعرو هۆنراوە، بریتیە لە دەربڕینی دیاردەو رووداوێن حەقیقیو واقیعیو، گوێزانەوەی زانیاری. رۆڵی زمانی ئەدەب چ پەخشانی بیّ چ شیعری، بریتییە لە نیشاندانی ئیحساساتە بەشەرییەکان.

دوای زمانو ڕۆڵی زمانو جۆری زمان نۆرە دێتە سەر شێواز، شێواز دەکاتە چۆنیەتی دەربڕین، بۆ نموونە شێواز لە هونەری چیرۆکدا، زمانێکی تایبەتیە کە سیستەمی تایبەتی هەستو سۆزو بیری نووسەرو شێوەی نۆڕینی نووسەر بۆ جیهان دەنوێنیّ، هەر بۆیەش گوتراوە شێوازی هەر نووسەرێك، خودی نووسەرەکەیە. جا بەم پێودانگە شێوازی ڕەسەن هەم شەخسیەو هەم نایەتە لاسایی کردنەوە. شەخسیە چونکە وەکو گوتمان سیستەمی تایبەتی ئیحساساتو هزرو بیری شەخسی نووسەرو جۆریّ نۆڕینی نووسەر بۆ جیهان دەنوێنیّ، بۆیەش نایەتە لاسایی کردنەوە، چونکە وەکو گوترا شێوازی هەر نووسەرێك دەکاتە خودی نووسەر، هەڵبەتە مەحاڵە، دوو کەس هەبن لە رووی سیستەمی ئیحساساتو هزرو هزرینو شێوەی نۆڕین بۆ جیهان، سەدی سەد وەکو یەك بن، کەواتە شێواز نایەتە لاسایی کردنەوەو ئەگەر کەسێك بە تۆبزی مل بەو کارە مەحاڵەوە بنیّ، مانای وایە گوزارشت لە خۆی ناکاتو درۆ دەگەڵ خۆیدا دەکات، بۆیە هیچ نابیّ بە زێدەڕۆیی گەر بگوتریّ بە ئەندازەی ژمارەی نووسەران، شێواز لە دنیای نووسیندا هەیە. شێواز بە پێچەوانەی خەیاڵی داهێنەرانەو زەوقو سەلیقەو بەهرەی خودی خۆڕسكو خوادادیەوە، بە هەوڵو کۆششو خۆماندووکردنی زۆر بە دەست دێت. شێواز وەکو گوتمان پەیوەندی بە زمانەوە هەیەو دەشێت بگوتریّ دەکاتە چۆنیەتی بەکارهێنانی هونەریانەی زمان، یانی نووسەر، دەبیّ لە بەکارهێنانی زماندا ئەوەندە لە زبرو بە دەسەڵات بیّ، زمان لە دەستیا لە مێوو رۆن نەرمتر بێتو زۆر بە ئاسانی دەگەڵ هەستو نەستو خولیاو کەڵکەڵەو ئەندێشەکانیو شێوەی شەخسی نۆڕینی ئەودا بۆ جیهان تێکبکاتەوەو بسازێت، کە دیارە ئەمەش کارێکی زۆر دژوارەو تەنیا بە سەبرو هەوڵی فەرهادانە دێتە دی. شێوازیش باشو خراپی هەیە. شێوازی باش لە هونەری چیرۆکڤانیدا کە رۆمان بالاترین ژانری چیرۆکڤانی سەردەمە، ئەوەیە کە بابەتەکەی، ئیدی چ بابەتی بیرۆنیو چ بابەتی دەروونی بیّ، بە شێوەیەکی

هێندە زندوو بخاتە روو، کە خوێنەر بە هەموو هەستەکانیەوەو راستەوخۆ دەگەڵیا بژی. هەڵبەتە شێوازی باش، لە سەرانسەری رۆمانەکەدا فەنا دەبێتو هەرگیز ئەوەندە زەق نابێتەوە، کە رەگەزە هونەرییەکانی دیکەی رۆمان بکاتە ژێرەوەو هاوسەنگیو یەکێتی هونەری رۆمانەکە سەنگەلا بکات، یانی دەبێ وەکو خوێن بە گشت شادەمارو وردە دەمارەکانی رۆماندا بێو بچێت. بەڵام شێوازی خراپ، ئەوەندە زەق دەبێتەوە کە نایەڵێت خوێنەر بە هەموو هۆشو گۆشو هەستەکانیەوە، ئاوێتەی رۆمانەکە ببێتو دەگەڵیا بژیو لەزەتی ئیستاتیکی لە خوێندنەوەی ببینێ.

هەڵبەتە، هەندێجار رێك دەکەوێتو دەشێت شێوازی باش، زەقو بەرچاوی بێ، بە تایبەتی کاتێ کە هەستو بیرەکانی نووسەر. برێك تازەو ناباو بن، لەم حاڵەتەدا ئەو زمانەش کە ئەو هەستو هزرانە دەگوازێتەوە، بە ناچاری دەبێ ناباو بێو بە هۆی غەریبیو ناباوی خۆیەوە، زەق دەبێتەوەو سەرنجی خوێنەر ڕادەکێشێت، دیارە ئەم حاڵەتە کە زادەی زەرورەتی جوانیناسیە، پەسندە وکەس لاری لێی نییە. بەڵام هەندێجار نووسەرێك دێت لە رووی خۆ ڕانانەوە، بەو نیازەی کە وا بنوێنێ گوایە خاوەنی شێوازە، دێت زمانێکی سەیرو سەمەرە هەڵدەبژێرێت. جا ئەم کارە چونکە زادەی زەرورەتی جوانیناسی نیە، نەك هیچ خزمەتێکی گەشەکردنی لایەنی هونەری ناکات، بەڵکو زیانیش بە هاوسەنگی هونەریی رۆمانەکە دەگەیەنێو دەچێتە خانەی خۆڕانانو خۆهەڵکێشانی بێهودەوە. هەندێجار نووسەر بەم گەمەو چاوبەستەکێ زمانەوانیە هەژاریو نەزۆکی هەستو بیرەکانی خۆی دەشارێتەوە. دیارە لە ڕۆماندا گوتیار هەیە، جا گوتیار خودی نووسەر بێ یان هەر قارەمانێکی دیکەی رۆمانەکە بێ، دەبێ ئیحساساتو هزرێن گوتیارو شێوەی شەخسی نۆڕینی ئەو بۆ جیهان، بنوێنێو نیشان بدات.

وەکو ئاماژەمان کردێ کاری چیرۆکنووسی چالاکیەکی لە بنەڕەتدا زمانیە، کەواتە یەکێك لە مەرجەکانی سەرکەوتنی ئەم چالاکیە هونەرییە، ئەوەیە کە نووسەر دەسەڵاتی تەواوی بەسەر زماندا بشکێ، خودانی وشەدانێکی دەوڵەمەند بێت، هەست بە ناسکیو زبری، شیرینیو تاڵی، نەرمیو ڕەقی وشە بکات، توانای کەشفکردنی وزە پەنهانەکانی وشەی هەبێت، بتوانێ بە هۆی زمانەوە هەستو هزرێن ئاڵۆزو گونگو ناسكو خز نیشان بداتو دەربڕێت. هەڵبەتە بابەتێن ئاڵۆزو گۆنگو بارگاوی بە ماناو چەمکێن هەمەجۆر، بە وشەو پەیڤێن کەمو سادە، خاڵی لە ماناو چەمکێن ناسكو ورد نایەتە نیشاندان.

زمانی ڕۆمان، دەبێ ئەوەندە روونو روناك بێ کە جیهانی رۆمانەکە، ژیانی ناو رۆمانەکە، دیمەنو چاوەندازە سروشتیو بەشەرییەکانی، هێندە بە زندوویەتیو وردی نیشان بدات کە خوێنەر وا هەست بکات کە بە خۆی لەو جیهانەدا، لە جیهانی رۆمانەکەدا حوزوری هەیە... کەواتە جوانی و رەوانی و ئاهەنگداریو دڵگیری زمان، نەك هەر مەرجە بۆ ڕۆمان، بەڵکو بە یەکێك لە رەگەزە هونەرییەکانی ڕۆمان دەژمێردرێ کە هیچی لە رەگەزە هونەرییەکانی دی کەمتر نییە....

هەڵبەتە هەر ڕۆمانێك بگریت، بوونێکی زندووی ئۆرگانێکی خۆی هەیە، هەموو بەش و ڕەگەزەکانی نەك هەر پەیوەندیان بە یەکەوە هەیە، بەڵکو یەکتریش تەواو دەکەن. یانی ڕەگەزەکانی ڕۆمان وەکو ئەندامێن بەدەنی ئینسان کە بوون و کاریان پێکەوە بەندە، بەو ئاوایە پێکەوە بەندن و بە هەموویان یەکەیەکی یەکپارچەی هونەری پێك دێنن کە پێی دەگوترێ ڕۆمان، هەر ڕەگەزێك لەم ڕەگەزانە، بە ئاستەم لەنگیەکی هونەری پێوە بێ، خودی ڕۆمانەکە عەیبدار دەکات، بۆیە ئەم ڕەگەزانە مەگەر بە ناچاری و بەمەبەستی شرۆڤەو ڕاڤەو لێکۆڵینەوە، لێکدی جیا بکرێنەوە، دەنا قابیلی جیاکردنەوە نین. جالێرەدا وەکو نموونەو زۆر بە خێرایی و لامسەرلایی هەڵوەستەیەك لە ئاستی هەردوو ڕەگەزی گوتن و نیشاندان دەکەین. گوتن لە زاراوەناسی دنیای چیرۆکدا، ئەوەیە کە نووسەر بە خۆی، بە زمانی خۆی تێکڕای ڕۆمانەکە دەگێڕێتەوە یان بەشێکی ڕۆمانەکە دەگێڕێتەوە، یان ئەم ئەرکە بە ملی گوتیارێکی دیکەدا دەدات تا ئەو بە زمانی خۆی سەر لەبەری ڕۆمانەکە یان بەشێك لە ڕۆمانەکە بگێڕێتەوە. دیارە لە هەردوو حاڵەتەکەدا خوێنەر تەماسی ڕاستەوخۆ دەگەڵ دنیای چیرۆکەکەدا پەیدا ناکات، بەڵکو لە ڕێگەی گوتیارەوە، چ خودی نووسەر بێ و چ هەر گوتیارێکی دیکە بێت، دەزانێ و دەبیستێ کە لە دیوەخانی چیرۆکەکەدا چ باسەو چ دەگوزەرێ.

نیشاندان، لە زاراوەناسی چیرۆکڤانیدا، ئەوەیە کە نووسەر زەمینە بۆ خوێنەر خۆش دەکات کە خۆی، ڕاستەوخۆ، دوور لە نووسەر یان هەر گوتیارێکی دیکە، تەماس دەگەڵ دنیای چیرۆکەکەدا پەیدا بکات تا بە چاوی خۆی بدینێ کە لەو دنیایەدا چ ڕوو دەدات، قارەمانەکان چ دەکەن، تا بە گوێی خۆی ببیستێ کە قارەمانەکان چ دەڵێن، لە تەکنیکی گوتندا، چونکە هەمیشە کەسێك هەیە شتەکان دەگێڕێتەوەو خوێنەر گوێ لەو دەگرێت و لە زمانی ئەوەوە دەبیستێ کە چ شتێك لە دنیای چیرۆکەکەدا ڕوو دەدات، دەکرێ بگوترێ خوێنەر لە دنیای چیرۆکەکەوە دوورە، بەڵام لە تەکنیکی نیشانداندا بە پێچەوانەوە، چونکە خوێنەر ڕاستەوخۆ سەرو ساخت دەگەڵ جیهانی چیرۆکەکەدا پەیدا دەکات و بەخۆی دیاردەو ڕووداوەکان دەبینێ و گفتوگۆکان دەژنەوێ، بۆیە دەکرێ بگوترێ، خوێنەر لە دنیای چیرۆکەکەوە نزیکە.

جا لێرەدا ئەو پرسیارە دێتە پێشێ کە نووسەر کەی و چەند سوود لە تەکنیکی نیشاندان ببینێ؟ جوزیف وارین پیچ دەڵێت تایبەتمەندی سەرەکی ڕۆمان لە سەدەی بیستەمدا ئەمەیە کە: " چیرۆك خۆی قسە دەکات ، چیرۆکەکە خۆی خۆی دەگێڕێتەوە،پێویستی بە هیچ گوتیارێکی دیکە نیە. نووسەر نایەت سەبارەت بە کرداری قارەمانەکانی عوزرخوایی بکات، تەنانەت پێمان ناڵێت چی دەکەن، بەڵکو واداریان دەکات خۆیان پێمان بڵێن چ دەکەن. بگرە وادایان دەکات پێمان بڵێن بیر لە چی دەکەنەوە، هەست بە چی دەکەن، ئەو دنیایەی دەوروبەریان چ کارێکی لەزەین و بیرکردنەوەیان کردووە". هەروەها دەڵێت: دیارترین تایبەتمەندی تەکنیك لە زەمانی هنری جیمزەوە تاکو ئێستا ئەمەیە کە چیرۆك خۆی قسان دەکات و لەو ڕێگەیەوە ئیحساسات و

کەڵکەڵەکانی قارەمان نیشان دەدات. هەر ئەم تایبەتمەندییەشە (واتە نیشاندان) کە چیرۆك بە تەواوەتی لە مێژوو و فەلسەفەو زانست جیا دەکاتەوە.

بە هەرحاڵ هونەری چیرۆك، وێرای ئاسانی گوتن‌و دژواری نیشاندان، لە سەرەتای پەیدا بوون‌و سەرهەڵدانیەوە، هەردوو تەکنیکەکەی بەکار بردووە. رۆماننووسانی کۆن زیاتر تەکنیکی گوتنیان بەکار بردووە تا نیشاندان‌و رۆماننووسانی تازەش زیاتر تەکنیکی نیشاندان بەکار دەبەن تا گوتن. بە هەر حاڵ هونەری چیرۆك، لە بواری تەکنیکی گێڕانەوەدا، دەتوانێ بە گوێرەی پێویستی هونەریی چیرۆکەکەو بە شێوەیەکی میانڕەوانە سوود لە هەردوو ئەوزاری گوتن‌و نیشاندان ببینێ، سەبارەت بە هونەری چیرۆك، باشترین شت ئەوەیە کە جڵەو بۆ چیرۆکەکە شل بکرێت کە خۆی قسە بکات، خۆی خۆی بگێڕێتەوەو خوێنەر راستەخۆ سەرو ساختی دەگەڵدا پەیدا بکات. هەڵبەتە دەبێ ئەوەش بگوترێ کە هونەرو داهێنانی هونەری خۆی یاساو رێسای خۆی بەرهەمدێنێ‌و پابەندی هیچ یاساو رێسایەکی پێشوەختەو ئامادە نابێت. دیارە بەرهەمی کەڵە نووسەرانی هونەری ڕۆمان، بۆ خۆی قوتابخانەیەکی گەورەیە، دەکرێت لە رووی گوتن‌و نیشاندانەوە، باشترین شتیان لێوە فێر بی..

***

گفتوگۆش یەکێکە لە ئەوزارو رەگەزە گرینگەکانی کاری رۆمانەوانی. گفتوگۆ ئەگەر بە شێوەیەکی پەسندو بەجێ‌و، وەستایانە بێتە نووسین‌و بەکار ببرێت، جوانی‌و زندوویەتیەکی هونەری بە رۆمان دەبەخشێت، چونکە دەرفەت بۆ خوێنەر دەڕەخسێنێ کە راستەوخۆ دەگەڵ دنیای چیرۆکەکەدا بژی‌و گوێ لە دەنگی قارەمانەکانی بگرێت، لە کاتێکا کە پەنهانترین گۆشەو هەستیارترین لایەنی دەروونی خۆ ئاشکرا دەکەن. بەڵام گفتوگۆی نابەجێ‌و ناشیانە لە بایەخی هونەری ڕۆمان کەم دەکاتەوە. یەکەم مەرجی گفتوگۆی سەرکەوتوو و بە جێ‌و وەستایانە ئەوەیە کە دەگەڵ تەمەن‌و پێگەی کۆمەڵایەتی‌و رۆشنبیریی قارەمانەکاندا گونجاو بێت، بۆ نموونە ئەگەر قارەمانی رۆمانەکە گەنج بێ، پێویستە گەنجانە قسە بکات. هەڵبەتە عەیب‌و هونەری ئینسان، لە دەمو دویدا دەردەکەوێ. جا رۆماننووس کە ئەم ئەوزارە گرینگەی لەبەر دەستدا بێ، پێویست بەوە ناکات کە بە خۆی، بە ئاشکرا، بکەوێتە ناساندنی قارەمانەکانی‌و ستایشی رەفتارە چاکەکانیان بکات‌و کارە خراپەکانیان مەحکووم بکات، چونکە خوێنەری رۆژگاری ئەمڕۆ، حەز دەکات بە خۆی حەقیقەتەکان کەشف بکات، بە چاوی خۆی کارو کاردانەوەی قارەمانەکانی رۆمان بدینێ‌و بە گوێرەی پڕەنسیپە ئەخلاقیەکانی خۆی داوەریان دەربارە بکات. رۆماننووس دەتوانێ لە رێگەی ئەوزاری گفتوگۆوە، خۆی لە دنیای چیرۆکەکە دوور بگرێت‌و دەرفەت بە قارەمانەکانی بدات، تا بە خۆیان بەدەنگ‌و زمانی خۆیان قسان بکەن‌و رازو نیازە پەنهانەکانی دەروونیان بنوێنن‌و ئەنگێزەی نهێنی کارەکانیان ئاشکرا بکەن. خوێنەر لەم حاڵەتەدا، بە خۆی لەبەر ڕۆشنایی دیتنەکانی خۆیدا، راستەوخۆ قارەمانەکانی بۆ کەشف دەبن‌و لەزەتێکی ئیستاتیکی کەم وێنە لەم کەشفەی خۆی دەبینێ کە ئەمە خۆی لە خۆیدا نیشانەی سەرکەوتنی نووسەریشە لە کارە چیرۆکڤانیەکەیدا.

هەڵبەتە نووسینی گفتوگۆیەك كە هەم ئاسایی بێ، واتەجۆری قسەكردنی هەر كاراكتەرێك دەگەڵ تەمەن‌و پێگەی رۆشنبیریی‌و كۆمەڵایەتی خۆیدا گونجاو بێت و هەم راستگۆیانە دەروونی داخراوی كاراكتەرەكان بكاتەوەو هەم جوان‌و دڵگیرو باڵابێ كارێكی یەجگار قورس‌و گرانە. باشە ئەم كارە بە ڕاستی دژوارە، دێتە فێر بوون؟

هەڵبەتە دێتە فێر بوون، باشترین قوتابخانەی فێر بوونی هونەری گفتوگۆ نووسی، خودی ژیانە، كە دەرگای قوتابخانەی ژیان هەمیشەو بۆ هەموو كەسێك لەسەر گازی پشتە. ئینسان لەم قوتابخانەیەدا تەنیا ئەوەندەی لەسەرە كە لە هەر دەرفەتێكی لە باردا باش گوێ هەڵخات، ورد سەرنج بدات تا بزانێ كە جۆری قسەكردنی خەڵكی چەند جۆراو جۆرە، تا بزانێ جۆری قسەكردنی خەڵكانی سەر بە هەر گروپێكی پیشەیی‌و هەر رەگەزێك‌و هەر پێگەیەكی رۆشنبیریی‌و كۆمەڵایەتی تایبەتی چ تایبەتمەندیەكی فەردی یان گروپی یان قەومی‌و نەتەوەیی هەیە. دەبێ بە وردی سەرنجی ئەو وشەو زاراوانە بدرێ كە بەكاری دەبەن، سەرنجی شێوەی بەكار بردنی وشەو رستەكانیان بدرێ، دیقەتی هەورازو نشێوی دەنگیان لە حاڵەتی میهرەبانی‌و تورەیی‌و شادی‌و ناخۆشی، زەوقداری و بێزاری‌و هەموو حاڵەتە بەشەریەكانی تردا بدرێت. هەر رۆماننووسێك ئەم حاڵەتانە رەچاو بكات دەتوانێ گفتوگۆی ئاسایی بنووسێت، گفتوگۆیەك كە دەگەڵ تەمەن‌و پێگەی رۆشنبیریی‌و كۆمەڵایەتی‌و قەومی نەتەوەیی هەر كاراكتەرێكدا تێك بكاتەوە، كە خوێنەریش بە ئاسانی قەبووڵی بكات. سەرچاوەیەكی دیكەی فێر بوونی هونەری گفتوگۆ لە بواری رۆماننووسیدا، خوێندنەوەی وردی ئەو گفتوگۆ رۆمانەوانیانەیە كە كەڵە رۆماننووسانی دنیا نووسیویانە، هەندێ نووسەر ئەركی قورسی هونەری گفتوگۆنووسی بەوە لە كۆڵ دەكەنەوە كە شێوەی قسە كردنی خەڵكی وەكو چۆن لە ژیانی رۆژانەدا، لە كۆچەو بازاڕو چاخانەو مەیخانەو قوتابخانانىدا دەكرێت، بەو ئاوایەو وەكو خۆی نەقڵ دەكەن، یانی هەمان زمانی زارەكی باو بەكار دەبەن، كە ئەمە تەنیا زمانی لێكدی حاڵی بوونە نەك زمانی بەرهەمهێنانی هونەری، كە هونەر دەبێ لە واقیع باڵاتر بێ. راستە ژیان‌و تەبیعەت سەرچاوەی هونەرن، بەڵام هونەر، كە ڕۆمان باڵاترین ژانری چیرۆكڤانی سەردەمێن تازەیە، خوڵقاندنەوەی سروشت‌و ژیانە، نەك كۆپی كردنەوەی موو بە مووی ژیان‌و سروشت. یانی ژیان گێژەو بێژە دەكات، پوختی دەكات، ئەوجا دەیهونەرێنێ. جا گفتوگۆش كە بەشێكە وەكو هەر بەشێكی دیكەی رۆمان، دەبێ لە ئاستی هونەریەتی هەموو بەشەكانی دیكەدا بێت‌و هەمان باڵایی هونەریی بەشەكانی دیكە پەیدا بكات. واتە لە بۆتەی هونەریەتی تێكڕای رۆمانەكەدا قاڵ بكرێتەوە.

هەڵبەتە گفتوگۆ دەبێ ئاسایی بنوێنێ، وێڕای ئەوەی فەردیەت‌و چۆنیەتی خۆی هەبێت، تایبەتمەندی زمانی گوفتاریی هەر گروپ‌و جماعەتێكیش بنوێنێ. ئەمەش بەوە دێتە دی كە رۆماننووس بتوانێ لە نووسینی گفتوگۆو دیالۆگاندا زمانێكی ئەدەبی دروست‌و باڵا، بە جۆرێ دەگەڵ زمانی گوفتاریی قارەمانەكانیدا، ئیدی لە هەر پێگەیەكی رۆشنبیریی‌و كۆمەڵایەتیدا بن،

ئاوێتە بکات، کە هەم دروستی‌و جوانی ئەدەبی خۆی هەبێت‌و هەم تایبەتمەندی زمانی گوفتاریی تیا بێ...

***

هەڵبەتە لە هونەری گێڕانەوەدا، شتێك هەیە کە پێی دەگوترێ وەسف، جا لە ڕۆماندا کە وەکو زەرورەتێکی تەکنیکی و هونەری نۆرە دێتە سەر وەسف، رۆماننووس، تێکڕای جوڵەو حەرەکەی چیرۆکەکە ڕادەگرێت، تا خوێنەر لە روانگەی نووسەر یان گوتیار یان یەکێك لە قارەمانەکانەوە، تەمەشای دیمەنێکی بێرۆنی یان حاڵەتێکی دەروونی بکات، جا بەم پێودانگە وەسف‌و وەسفکاری مەوداو هاماجێکی زندوو وهەمەڕەنگی ئەوتۆ بە دنیای چیرۆك دەبەخشێت کە خوێنەر وا هەست نەکات مامەڵە لە تەك کۆمەڵێك وشەی بێ گیاندا دەکات، بەڵکو وا هەست بکات مامەڵە دەگەڵ دنیایەکدا دەکات زندووەو بە هەر پێنج هەستەکەی خۆی هەستی پێدەکات‌و دەگەڵیا دەژی.

هەڵبەت وەسفیش دەشێت بابەتی بێ‌و دەشێت ئیکسپرسیونیستی بێ. وەسفی بابەتی ئەوەیە کە شتەکان‌و کەسەکان وەکو خۆیان، چۆن هەن بەو ئاوایە وەسف بکرێن‌و وێنە بگیرێن، وەسفی ئیکسپرسیونیستی ئەوەیە کە شتەکان‌و کەسەکان، وەکو بینەر چۆنیان دەبینێ‌و چۆنیان وێنا دەکات بەو ئاوایە وەسفیان بکات‌و وێنەیان بگرێت. واتە لە وەسفی بابەتیدا، وەسفکراو لە روانگەی بینەرەوە یان گوتیارەوە دەگوازرێتەوە بۆ زەینی خوێنەرو وەرگر، بەڵام لە وەسفی ئیکسپرسیونیستیدا، وەسفکراو لە زەینی بینە ر یان گوتیاردا ڕەنگدەداتەوەو تێکەڵ بە ئیحساساتەکانی دەبێت ئەوجا بۆ زەینی خوێنەرو وەرگر دەگوازرێتەوە.

وەسفی بابەتی زیاتر ئەوزاری کاری زانایەو وەسفی ئیکسپرسیونیستی زیاتر ئەوزاری کاری هونەرمەندە، ئیدی چ شاعیر بێت‌و چ نووسەر، زانا بە واقیعبینی و بێلایەنی ئەکادیمی دەڕوانێتە شتان‌و وەسفێکی وردیان، وەکو چۆن بە ڕاستی هەن، دەکات. یانی مەرام‌و ئەرکی زانا کەشف‌و خستنەڕووی زانیارییە. بەڵام هونەرمەند بە چاوێکی ئیحساساتی دەڕوانێتە شتان‌و بەو جۆرەیان وەسف دەکات کە ئاوێتە بە هەستەکانی بوون‌و خۆی تەسەوریان دەکات.

دیارە ڕۆماننووس بۆی هەیە، بە پێی زەرورەتی وەسف، لە کات‌و شوێنی گونجاودا سوود لە هەردوو چەشنە وەسفەکە وەربگرێت، ئیدی گرینگ ئەوەیە بە شێوەیەکی هونەریانەی زندوو و کاریگەر بگاتە زەینی خوێنەرو تینویەتی هونەریی ئەو بشکێنێ، دیارە ئەم کارەش، کارێکی ئەوەندە ئاسان نییە، پەیوەندیەکی تەواوی بەوەوە هەیە کە نووسەر چەند بە توانایە لە هەڵبژاردن‌و دەربڕینی بەشەکانی بابەتی وەسفەکەیدا. هەڵبەتە نووسەر نایەت هەر هەموو بەشەکانی بابەتی وەسفەکەی بە تول‌و تەفسیل وێنە بگرێت، بەڵام بەپێی زەرورەتی هونەریی ڕۆمانەکە هەندێ بەشی هەڵدەبژێرێ. چونکە هونەری رۆماننووس لەمەدایە کە بە کەمترین وشە هەر شتێك یان هەر کەسێك وەکو خۆی، وەکو چۆن لە واقیعدا هەیە وەسف بکات (لە وەسفی بابەتی دا) یان وەکو چۆن لە زەینی وەسفکاردا ڕەنگی داوەتەوە (لە وەسفی ئیکسپرسیونیستیدا) وەسف بکات. نووسەری باش‌و بەهرەمەند وهونەرمەند کەسێکە کە ئەهلی

دیتن بیّ، نیگایەکی هەبیّ کە یەکڕاست بکەوێتە سۆراخ‌و تاقیبی جوانترین‌و گرینگترین و کاریگەرترین بەشی هەر شتێك‌و زەوقی هەڵبژاردنی هەبیّ، تەنیا ئەو بەشانە هەڵبژێریّ، کە یەکێتی هونەریی‌و کاریگەریی چیرۆکڤانی بە ڕۆمانەکە ببەخشن. شتێك هەڵبژێریّ کە خۆی لە میانەی ڕامان و وردبوونەوەوە لایەنێکی کەشف کردبێت کە پێشتر کەس سەرنجی بۆ نەچوو بیّ، یان باسی نەکردبیّ، دیارە ئەم تازەگەریی‌و تاکگەراییە لە خەسڵەتە سەرەکیەکانی هونەری ڕۆمانەو وا دەخوازێت هەر بەشێکی بەرهەمەکە، کە وەسف یەکێکە لەو بەشانە تازەیی‌و فەردیەتی خۆی هەبێت...

لە مەسەلەی وەسفدا، باسی ئەوەمان کرد، کە وەسف بە هەردوو جۆرەکەیەوە لە ڕوانگەی بینەر یان تەمەشاڤانەوە دێتە ئەنجامدان، ئیدی ئەم بینەر یان تەمەشاڤانە دەشێت گوتیاری چیرۆك بیّ یان هەر قارەمان‌و کاراکتەرێکی چیرۆکەکە بێت.

((٦))

جا هەر لە باسی ڕۆمان‌و ڕۆماننووسیدا، ڕەگەزێکی یەجگار گرینگی دیکە هەیە کە گۆشەنیگای پێدەگوتریّ. گۆشەنیگا، شێوازێکە کە نووسەر لە ڕێگایەوە کەرەستەو ڕەگەزەکانی چیرۆکەکەی خۆی بە خوێنەر نیشان دەدات. گۆشەنیگا لە ڕاستیدا پەیوەندی چیرۆکنووس بە سەراپای چیرۆکەکەوە نیشان دەدات. هەر چیرۆکێك دەبیّ گوتیارێکی هەبیّ کە بابەتیّ بگێڕێتەوە، جا ئەم بابەت گێڕانەوەیە دەشێت لە شێوەی یەکەم کەس (من، ئێمە) یا دووەم کەس (تۆ، ئێوە) یان سێیەم کەس (ئەو، ئەوان)دا ئەنجام بدرێت. کەواتە گۆشەنیگا یەکێکە لە ڕەگەزە گرینگەکانی دنیای چیرۆکڤانی، پەیوەندی چیرۆکنووس‌و چیرۆکەکە دیاری دەکات، یارمەتی نووسەر دەدات، کەرەستە چیرۆکڤانیەکانی لە یەکەیەکی یەکپارچەی هونەریدا یەکبخات‌و بهونەرێنیّ، ڕێنوێنی خوێنەر دەکات بۆ تێگەیشتن لە چیرۆکەکە.. ئەوەی لێرەداو زیاتر مەبەستە، گۆشەنیگای شەخسی و گۆشەنیگای مادیە. گۆشەنیگای شەخسی بەو مانایەیە کە نووسەر لە گۆشە نیگاو ڕوانگەی چکەسێکەوە چیرۆکەکە دەگێڕێتەوە.گۆشە نیگای مادیش بەو مانایەیە کە نووسەر لە چ پێگەو هەڵوێستێکی شوێنکاتیەوە، دەڕوانێتە دنیای چیرۆکەکەی‌و دەیگێڕێتەوە. هەڵبەتە گۆشەنیگا، بۆ نووسەر، یەکێکە لە مەسەلە تەکنیکی‌و ئیستاتیکیە هەرە گرینگەکان لە ئەفراندن‌و داهێنانی چیرۆکدا، هەڵبژاردنی گۆشەنیگای دروست، دەکاتە هەڵبژاردنی ڕێگەی دروستی گێڕانەوەی چیرۆك‌و هەر نووسەرێك ڕێگەی دروستی گێڕانەوەی چیرۆکەکەی بدۆزێتەوە، زەحمەتێکی زۆری تەکنیکی داهێنانی چیرۆکی لە کۆڵ دەبێتەوە

هەڵبەتە گۆشەنیگا، بۆ خوێنەریش گرینگە، چونکە خوێنەر لەو ڕێگایەوە تەماس دەگەڵ دنیای چیرۆکەکەو کاراکتەرەکاندا پەیدا دەکات‌و داوەری دەربارەی خەیاڵ‌و وتارو کرداری کاراکتەرەکان دەکات. کاتیّ کە چیرۆك لە گۆشەنیگای نووسەرەو یان یەکێك لە کاراکتەرەکانەوە دێتە گێڕانەوە، ئاساییە کە خوێنەر ناتوانیّ بەخۆی‌و ڕاستەوخۆ لە دنیای چیرۆکەکەدا ئامادەبێت‌و لە گۆشەنیگای خۆیەوە بڕوانێتە ئەو دنیایەو لەبەر ڕۆشنایی ئەو زانیاریانەی کە بە

دەستی دێنێ، داوەری خۆی دەربارەی کاراکتەرەکان بکات، بەڵکو ناچارە لە گۆشەنیگای گوتیارەوە، ئیدی هەر کێیەك هەیە، بڕوانێتە دنیای چیرۆکەکەو قەناعەت بەو زانیاریانە بکات کە گوتیار دەیداتێ. دیارە گوتیاریش، زانیاریە هەڵبژاردەکانی خۆی بە شێوە و زمان و تۆن و سۆز و گودازێکەوە، بۆ خوێنەر دەگوازێتەوە کە ڕەنگدانەوەی ئەو هەستو لێکدانەوەو بۆچوونە بێ کە خۆی حەزی لێدەکات، یانی بە حەزی خۆی دەکات. بەڵام ئەگەر چیرۆك گوتیاری نەبێ، لە گۆشەنیگای هیچکەسێکەوە نەیەتە گێڕانەوە، هەنگی خوێنەر بەخۆی لە دنیای چیرۆکەکە ئامادە دەبێ، دەگەڵیا دەژی، هەنگێ بەپێی کەشف و پێوەرە شەخسیەکانی خۆی داوەری دەربارەی ئەو جیهانەو کاراکتەرەکانی دەکات. بەم پێودانگە، جۆری گۆشەنیگا، ئەوە ساغ دەکاتەوە کە تەماس و کارلێك و مامەڵەی خوێنەر دەگەڵ دنیای چیرۆکدا راستەوخۆیە یان ناڕاستەوخۆ. لێکدانەوەو بۆچوون و هەستی سەبارەت بە کاراکتەرەکان و رەفتارو گوفتارو هەڵوێستیان سەربەخۆیانەیە یان لە ژێر کاریگەری تەڵقینکاریەکانی گوتیاردایە.

هەڵبەتە، تا حوزوورو ئامادەبوونی نووسەر، لە ناو چیرۆکدا، ناڕاستەوخۆ، پەنهان ترو نادیارتر بێ باشترە، بوونی نووسەر لە ناو دەقەکەیدا فلوبیر گوتەنی دەبێ وەکو بوونی خوا لە گەردووندا بێ- نادیار بەڵام دەسەڵاتدار بێ، لە هەموو شوێنێکدا هەستی پێبکەین، بەڵام لە هیچ شوێنێکدا نەی بینین. ئەگەر تەمەشایەکی ڕێڕەوی گەشەکردن و پەرەسەندنی هونەری رۆمان بکەین دەبینین قۆناغ بە قۆناغ حوزووری نووسەر لە دنیای چیرۆکدا کەم بووەتەوەو یەکێك لە گۆڕانە گرینگەکانی رۆمانی ئەم سەردەمو رۆژگارە تازەیە، غیابی نووسەرە.. بەم پێودانگە دەردەکەوێ کە گۆشەنیگا، مەسەلەیەکی ئیستاتیکی یەجگار گرینگە، ئەگەر شارەزایانەو بە دروستی بەکار ببرێ و بێتە هەڵبژاردن، چیرۆکەکەو تۆوی چیرۆکەکە بە باشی و دروستی نەشونماو گەشە دەکات، دیارە پێچەوانەش پێچەوانەیە. دیارە هەر چیرۆکێ کە دەنووسرێت، بەو مەبەستە دێتە نووسین کە بۆ خوێنەر بگوازرێتەوەو، یەکێك لە ئەوزارەکانی گواستنەوەش گێڕانەوەیە، گێڕانەوەش لە قاڵب و گۆشەنیگای جیاوازو جۆراو جۆرەوە ئەنجام دەدرێت، ئیدی گێڕانەوە لە قاڵبی نامەدا، لە قاڵبی بیرەوەریدا، لە قاڵبی ژینامەدا بێ یان لە گۆشەنیگای چەند کاراکتەرێکەوە بێ، کە لێرەدا بەپێی تواناو ئەوەندەی بابەتەکە هەڵبگرێت سووکە هەڵوەستەیەك لەسەر باوترین جۆری گۆشەنیگاو گوتیار دەکەین، کە گوتیاری هەمووشت زان یەکێکە لەو جۆرانە: گۆشەنیگا شێوازێکە کە نووسەر لە ڕێگایەوە، تیمەو ناوەڕۆك و بابەتە چیرۆکڤانیەکانی خۆی بە خوێنەر نیشان دەدات و پەیوەندی نووسەر بە دەقی چیرۆکەکەوە دەنوێنێ. گۆشەنیگا یان دەروونیە یان بێرونیە. لە گۆشەنیگای دەروونیدا، گوتیاری چیرۆکەکە یان چیرۆك بێژ، یەکێکە لە کاراکتەرانی چیرۆکەکەو چیرۆك بە شێوەی یەکەم کەس دەگوازرێتەوە یان دەگێڕدرێتەوە. ئەگەر گوتیار (چیرۆکبێژ) شا قارەمانی چیرۆك بێ گوتیاری – قارەمانی پێدەگوترێ و ئەگەر قارەمانێکی لاوەکی بێ، گوتیاری- بینەری پێدەگوترێ. لە گۆشەنیگای دەروونیدا، سوود لە شێوەێن مەنەلۆگ و مەنەلۆگی دەروونی، و مەنەلۆگی دراماتیکی و خودگۆیی وەردەگرێت.

لـە گۆشـەنیگای بێرونیـدا، نووسـەر دەچـێتە کلێشـەو پێسـتی قارەمـانو کاراکتەرەکانـەوەو تایبەتمەندیو خەسڵەتە دەروونـیو جەستەییەکانیان شـەرح دەکاتو باسـی رابردوو و ئێستاو ئاینـدەیان دەکـات. ئەگـەر نووسـەر بچـێتە قـاڵبی یـەك بـە یـەکی کاراکتـەرانی چـیرۆکەکەوەو تایبەتمەندییـە ڕوحـیو خـەلقیو هەسـتو بـیرو کـارو کاردانـەوەکانیان بـە وردی شـەرح بکـاتو بیانگێڕێتەوە، لەم حاڵەتەدا بەو گۆشەنیگاو گوتیارە دەگوترێ گوتیاری زانا بە هەموو شت. بەڵام ئەگـەر نووسـەر بچـێتە کلێشـەی تـەنیا یـەکێك لـە کاراکتەرەکانـەوەو لـە زەیـن و نـۆڕینی ئـەوەوە رووداویـن چـیرۆکەکە بگێڕێتـەوە، گۆشـەنیگاکە، پێـی دەگـوترێ گوتیـاری هـەموو شـت زانـی سنووردار. لـە گۆشـەنیگای بێرونیـدا، هەنـدێجار نووسـەر هەنـدێ شـێوەی دی بـەکار دەبات کـە گۆشەنیگای بابەتی یان بینەری راستەوخۆی پێدەگوترێ. لەم شێوازەدا نووسـەر دەوری کـامێرا دەبینێ، کـارو کـردەوەی کاراکتـەرەکان وەکـو خـۆی بـێ هـیچ هەڵوێسـتگیریو کاردانەوەیـەك یـان شـەرحو روونکردنەوەیـەك پیشـان دەدات، گفتوگۆکانیـان وەکـو خـۆی تۆمـار دەکـات، ئیـدی خوێندنـەوەی هەسـتو بیروبۆچـوونو تایبەتمەندیـە دەروونـیو جەسـتەییەکانیان بـۆ خـودی خوێنـەر بەجێدێڵێ، یـانی لـە گۆشـەنیگاو گوتیـاری هـەموو شـت زانـدا، هـیچ گۆشـەیەکی دنیـای چیرۆکەکە، هیچ شتێکی ژیانی دەروونیو بێرونی کاراکتەرەکانو رابردوو و ئێستاو ئایندەیان لە نووسەری هـەموو شت زان شاراوەنییەو نابێت. یـانی نووسـەر لێرەدا کە داهێنـەرو خوڵقێنـەری جیهـانی چـیرۆکەکەیە، خوایانـە ئاگـای لـە هـەموو وردو درشـتێکی بێرونـیو دەروونـی کاراکتەرەکانی، لە رابردوو و ئێستاو ئایندەیان هەیەو هیچی لـێ شـاراوە نییـە... هەرچـەندە لـەو چیرۆکانەدا کە لە گۆشەنیگای زانا بە هەموو شتانەوە دەگێڕدرێنەوە، خوێنەر هەندێجار لە دنیای چـیرۆکەکە دوور دەبێـتو نـاتوانێ راسـتەوخۆ تـەماس دەگـەڵ قارەمـانو کاراکتەرەکانـدا پەیـدا بکات، بەڵام لە کاتی کورت کردنەوەدا دەتوانێ تەماس دەگەڵ بیرو ئیدراكو هەستێن نووسەر یان گوتیاردا پەیدا بکات... هەڵبەتە دوو جۆری سەرەکی گۆشەنیگای زانا بە هەموو شت هەن:

١- گوتیاری زانا بە هەموو شت- ڕاڤەکار: گوتیاری راڤەکار، جـۆرە گوتیـارێکی هـەموو شـت زانە، کە ئازادانەو بەردەوام گێڕانەوەی چیرۆکەکە قەت(بڕین) دەکاتو خۆی لە کاروباری کاراکتەرەکانو رووداوەکان هەڵدەقورتێنێو راوبۆچوونی خۆی دەربارەی کاراکتەرەکانو رووداوەکان دەردەبڕێت. جاری وا هەیە ئەم خۆهەڵقورتانە دەگاتـە کورتـە وتـارێکی وەهـا کـە هـیچ پەیوەندییـەکی بـە چیرۆکەکەوە نـامێنێ. گوتیـاری ڕاڤـەکار، جـۆرە نێرەنگێکـی هونـەری زەقـە کـە زۆرجـار ریالیسـتانی سـەدەی نۆزدەیـەم لـە چـیرۆكو ڕۆمانەکانیـدا بەکاریان دەبرد. گوتیاری زانا بە هەمووشت ،کاتێ بە گوتیاری راڤەکار دەزانرێ کە هـەر بـە گێڕانـەوەی رووداوو بویـەرەکانی چـیرۆکەکەوە نەوەسـتێ، بـەڵکو بـەدەم گێڕانـەوەی چیرۆکەکەوە لە هەر شوێنێكو لە هەر کاتێکدا حـەزی کـرد، بـە کـەماڵی ئـارەزوو خـۆی لـە دنیـای چیرۆکەکە، هـەڵقورتێنێو بکەوێتـە فەلسـەفەڕێسـی و عمومیـاتگۆییو بـەرگری لـە خەونو خەیاڵو ئەتوارو گوتاری کاراکتەرەکان بکات یان رەخنەیان لێبگرێت.

٢- گوتیاری زانا به هەموو شت- بێلایەن: ئەمە جۆرە گوتیارێکی هەموو شت زانە، کە بێ لایەنانە رووداوو گفتوگۆیەکان وەکو خۆی دەگێڕێتەوەو کەمو زۆر ناچێ بەلای شیکردنەوەو شەرح و شروڤەیانەوەو هیچ داوەرییەکی شەخسی دەربارەی شتەکان ناکات و خۆی لە هەر فەلسەفەڕێسی و عمومیاتگۆییەك دوور دەگرێت. ئەم حیلە هونەرە رێك پڕ بە پێستی حەزو خواستی ئینسانی مۆدێرن و هاوچەرخە کە حەز دەکات لە هەر دۆزو مەسەلەیەکدا، زانیاریی تەواو بە دەست بێنێ و لەبەر ڕۆشنایی ئەو زانیاریانە، بە خۆی داوەری بکات و شتەکان هەڵسەنگێنێ. نووسەری زانا بە هەموو شت- ڕاڤەکار، ئەم مافە لە خوێنەر زەوت دەکات، بۆیە زەوقی سەردەمو رۆژگاری نوێ، گوتیاری زانا بە هەموو شتی- راڤەکار، پەسند ناکات... بۆیە گوتیاری هەمە شتزان- بێلایەنی پێ پەسندترە کە تەنیا لە گۆشەنیگای خۆیەوەو بە دەنگی خۆی و بەناوی خۆیەوە چیرۆکەکە دەگێڕێتەوەو خۆی لە هیچ شتێکی دیکەی دنیای چیرۆکەکە هەڵناقورتێنێ. نووسەری زانا بە هەموو شت- بێلایەن، ناتوانێ بە ڕاشکاوی و بە زمانی خۆی، بەرگری لە کاراکتەرەکانی بکات یان ئیرادیان لێبگرێت، بەڵام دەتوانێ لە زمانی کاراکتەرەکانەوە، هەرچی لە دڵدا هەیە هەڵیڕێژێت، بەو مەرجەی دەگەڵ واقیعی چیرۆکەکەدا تێك بکاتەوەو قەناعەتبەخش بێت و زۆر شتیش بۆ زیرەکی خوێنەر بهێڵێتەوە... هەڵبەتە گۆشەنیگای گوتیاری زانا بە هەموو شت، ئەگەر بە شێوەیەکی هونەرمەندانە بەکار ببرێت، گۆشەنیگایەکی یەجگار باش و پەسندە.

هەر چیرۆکێك بگریت بۆ ئەوە دەنووسرێت کە بگێڕدرێتەوەو بۆ خوێنەر بگوازرێتەوە، ئەم گێڕانەوەو گوێزانەوەیش لە رێگای گوتیارەوە دەگێڕدرێتەوە، ئەمەش لە گۆشەنیگای یەکەم کەس یان دووەم کەس یان سێیەم کەسەوە دەگوازرێتەوە... بۆیە لێرەدا بە پێی تواناو هێندەی باسەکەمان هەڵبگرێت، سووکە هەڵوەستەیەك لەسەر گوتیاری گۆشەنیگای یەکەم کەس دەکەین. لە سەرێ ڕا باسێکی خێرای گوتیاری هەمە شت زانمان کرد، هەر ئەو گوتیارەی کە ئاگای لە هەموو وردو درشتێکی بێرون و دەروونی دنیای چیرۆکەکەوەو گشت قارەمانەکان هەبوو، لەم گۆشەنیگایەدا، یانی لە گۆشەنیگای یەکەم کەسدا، نووسەر پاشەکشە دەکات و کاری گێڕانەوە بە بە یەکێك لە کاراکتەرەکان دەسپێرێت و خۆی لە دنیای چیرۆکەکە دوور دەگرێت.

گوتیاری یەکەم کەس، هەر کێیەك بێ، کەسێکی ئاساییە، ئەمە ناتوانێ هەموو شتێك هەر بزانێت، توانای زانستی و زانیاری سنووردارە، هەموو شتێك نازانێ، لە رێگەی هەر پێنج هەستەکەیەوە پەی بەشتان دەبات، هەروەها دەتوانێ بۆ ئەو مەبەستە پەناوەبەر مەزەندەکاری بەرێت، ئەنجامگیری بکات، شتان هەڵێنجێ، بەرزە خەیاڵی و، خەیاڵپەروەری بکات، خەون بدینێ. هەروەها دەشتوانێ، زانیاری لەمەڕ ئەو رووداوو شتانەش بە دەست بێنێ کە خۆی نەی دیتوون، یان بەشداری تیا نەکردوون و، بە کورتیەکەی بە خۆی نەیجەڕباندوون، بۆ نموونە لە سەرچاوەیەکدا خوێندویەتیەوە، یان لە کەسێکی بیستووە، دەتوانێ ئەو شتانەش بۆ خوێنەر بگێڕێتەوە، لێرەدا دەبێ سەرچاوەی ئەو زانیاریانە بە خوێنەر بڵێ و، قەناعەتی پێبکات کە راست

دەکات.. هەڵبەتە گێڕانەوە لە گۆشەنیگای گوتیاری یەکەم کەسەوە، تازەترو زندووترە لە گێڕانەوەی گوتیار یان نووسەری هەموو شت زان، دەرفەتی زیاتر بە خوێنەر دەدات کە بە خۆی لە نزیکەوە کاراکتەرەکان بدینیٰ و بە چاوی خۆی کارو کاردانەوەکانیان ببینیٰ.

هەڵبەتە لە نێو ڕۆماننووسان و تیۆریسینانی هونەری ڕۆماندا، خەڵکانێکی زۆر هەن، کە گوتیاری یەکەم کەس پەسند ناکەن، یەکێك لەوانە ئانتونی ترولوپە کە لەو بارەیەوە دەڵێت: "…. کارێکی خەتەرە نووسەر بێت لە گۆشەنیگای "من"ـەوە چیرۆك بنووسێت، چونکە بیٰ ئەوەی بە خۆ بزانیٰ، ئەو هەستە لای خوێنەر دروست دەکات کە نووسەر دەیەویٰ خۆی گەورە بنوێنیٰ، خۆی هەڵکێشیٰ و، هەڵبەتە خوێنەر ئەم خۆهەڵکێشانەی پیٰ قووت ناچێت. یان ئەگەر ئەو (من)ـەی کە نووسەر بەکاری دەبات، زیاد لە پێویست و بە شێوەیەکی دەستکرد خاکی و بیٰ فیز بیٰ، دیسان خوێنەر لێی دەڕەوێتەوە. من پێموایە لە چیرۆك گێڕانەوەدا، باشترین شت ئەوەیە کە ڕاناوی یەکەم کەسەکە قووت بدەین، بیشارینەوە. بە باوەڕی من، هەمان شێوەی کۆنی "یەکیٰ هەبوو، یەکیٰ نەبوو". ئەگەر کەمێك دەسکاری بکرێت، باشترین شێوەی چیرۆکبێژی و چیرۆك گێڕانەوەیە…" (بڕوانە رمان بەروایت رمان نویسان/ میریام الوت/ ترجمە علی محمد حق شناس، نشر مرکز/ چاپ دوم ١٣٨٠/ تهران).

هەڵبەتە گوتیاری یەکەم کەس یەکێکە لەو گۆشەنیگا هەستیارانەی ئەگەر بە درێژاو لە پانتاییەکی زۆری چیرۆکدا بەکار ببرێت و نووسەر کەسێکی لە زەبر نەبێت، جۆرە خاوی و شاشیەکی نەخوازراو بە دەق دەدات.

گۆشەنیگای گوتیاری یەکەم کەس بە شێوەیەکی گشتی دەشێت بکرێت بە دوو دەستەوە:

١- گۆشەنیگای گەڤا(شاهد)، لە گۆشەنیگای بینەر یان گەڤادا، کاری گێڕانەوە بە کاراکتەرێکی لاوەکی چیرۆکەکە دەسپێردرێت، ئەم کاراکتەرە کە ڕۆڵی سەرەکی لە چیرۆکەکەدا نیەو زیاتر بینەرو گەواهی ڕووداوەکانە تا فاکتەری ئەسڵی ڕووداوەکان بیٰ، ڕووداوەکانی دنیای چیرۆکەکە، بە گوێرەی تواناو زانیاریەکانی خۆی، لە گۆشەنیگای خۆی و بە دەنگ و زمانی خۆی بۆ خوێنەر دەگێڕێتەوەو پێی دەگەیەنیٰ. جا ئەم گوتیاری- گەڤایە کە فاکتەری سەرەکی ڕووداوەکان نیەو لە ناو جەرگەی ڕووداوەکاندا نیە، ئەدی زانیاری لە کویٰ بەدەست دێنیٰ تا بۆ خوێنەری بگێڕێتەوە؟ دەشێت لەم سەرچاوانەوە زانیاری بەدەست بێنیٰ: ئەو شتانەی کە بە خۆی دەیانبینیٰ و بە گوێی دەیانبیستیٰ، لە ڕێگەی گفتوگۆ دەگەڵ کاراکتەرانی سەرەکیدا بەو نیازو مەبەستەی کە هزرین و هەست و ڕازو نیازیان کەشف بکات، لە ڕێگای گفتوگۆکرنەوە دەگەڵ دۆستان و دژمنانی کاراکتەرانی سەرەکیدا، بە نیازی بە دەست هێنانی هەندیٰ لەو زانیاریانەی کە لەگینە ئەوانە دەربارەی کاراکتەرانی سەرەکی لەلایان بێت. بە دەستهێنانی نامە، دەفتەری بیرەوەری و هەر بەڵگەنامەیەك کە لەگین بیٰ زانیاری دەربارەی کارو بیرو هەست و ڕازو نیازی کاراکتەرانی سەرەکی تیا بیٰ. ئیدی گوتیاری گەڤا ئەو زانیاریانەی کە لەو سەرچاوانەوە وەریان دەگرێت، هەر هەمووی تاوتویٰ دەکات، ڕازو حەقیقەتەکانیان لیٰ

هەڵدەهێنجیّ و بە گوێرەی خوێندنەوەو بۆچوون و بیرو باوەڕو هەستی خۆی بۆ خوێنەری دەگوازێتەوە. ئیدی گوتیاری- گەڤا(گەواه) دەشێت پەیامنێر بیّ، سیخوڕ بیّ، دەشێت هیچ یەکێك لەوانە نەبیّ، تەنیا دەگەڵ کاراکتەرە سەرەکیەکاندا ناسیاوی یان خزمایەتی هەبێت، بە هەرحاڵ بە ئەرکی مرۆڤانی خۆی دەزانێت کە رازێك یان حەقیقەتێکی گرینگ کەشف بکات یان بەشداری لە کەشفکردنیا بکات.

لەو چیرۆکانەدا کە لە گۆشەنیگای گەڤا(گەواه)وە دێتە گێڕانەوە، (گەڤا)بە حوکمی ئەوەی گوتیارەو خوێنەر دەدوێنیّ، دەبیّ دەربڕینی هەستو نەست، جۆری گوتن، وەسفو نیشاندانەکانی، چۆنیەتی زمانی گێڕانەوەکەی تەواو دەگەڵ پێگەی رۆشنبیریو کۆمەڵایەتی خۆیدا وەکو گوتیار تێکبکاتەوەو بگونجێت. بە کورتیەکەی یەکێك لە تایبەتمەندیەکانی ئەو چیرۆکانەی کە لە گۆشەنیگای گوتیاری یەکەم کەسەوە دەگێردرێنەوە، ئەمەیە کە گێڕانەوە کە دەبیّ شەقڵو مۆرکی کەسایەتی گوتیاری لەخۆ گرتبیّو پێوەی دیار بیّ. ئەگەر بویستریّ چیرۆکێك درەنگ خۆی بە دەستەوە بدات، باشترین رێگا ئەوەیە لە گۆشەنیگای گەواهەوە بێتە گێڕانەوە. چونکە گەواه لە پەراوێزی چیرۆکەکەدا دەژی، ناتوانیّ بە خێراییو زوو بە زوو راز یان حەقیقەتی جەرگەی چیرۆکەکە کەشف بکاتو پەی پێببات، بۆیە هەر کاتیّ چیرۆکەکە وا بخوازێت کە راز یان حەقیقەتی قوڵاییو جەرگەی چیرۆکەکە بەرە بەرە ئاشکرا ببێت، باشترین رێگا ئەوەیە لە گۆشەنیگای گەڤاوە بێتە گێڕانەوە.

٢- گۆشەنیگای قارەمان:

لەم گۆشەنیگایەدا کاری گێڕانەوە بە قارەمانی چیرۆکەکە دەسپێردرێت، تا بە خۆی لە گۆشەنیگای خۆیو بە دەنگی خۆی چیرۆکی ژیانی خۆی بۆ خوێنەر بگێڕێتەوە، گوتیاری- قارەمان، بە پێچەوانەوە گوتیاری- گەڤاوە کە لە پێگەیەکی پەراوێزیی بزۆزەوە دەنواڕێتە جیهانی چیرۆك، جێگەی لە جەرگەو چەقی چیرۆکەکەدایە، بۆیە دەرفەتێکی کەمتری بۆ جوڵان هەیە. یانی بازنەی بە دەست هێنانی زانیاری تەنگترە لە بازنەی بە دەست هێنانی زانیاری گوتیاری-گەڤا. یانی سەرچاوەی زانیاری گوتیاری- قارەمان ئەو شتانەیە کە بە خۆی دەیانبینیّو دەیان بیستیّو خوێندنەوە و لێکدانەوەی شەخسیان بۆ دەکات.

لەو چیرۆکانەدا کە لە گۆشەنیگای قارەمانەوە دێنە گێڕانەوە، خوێنەر ڕاستەوخۆ سەروکار دەگەڵ خودی قارەماندا پەیدا دەکاتو گوێی لێدەبێت کە چۆن باسی کارەکانی، خەونو خەیاڵەکانی، هەستو نەستی، بیروبیرکردنەوەی، ئەو شتانەی کە دیوونیو بیستوونی، کە بەسەری هاتوونو باسی لێکدانەوەو بۆچوونو داوەرییەکانی خۆی دەکات. دیارە لەم حاڵەتەدا گێڕانەوە بە هەموو جۆرو شێوازو لقو پۆپەکانیەوە، بە چۆنیەتی بەکاربردنی زمانەوە، پێویستە دەگەڵ پێگەی رۆشنبیرییو کۆمەڵایەتی گوتیاردا بگونجێتو تێکبکاتەوە. پێشتر سووکە ئاماژەیەکمان بۆ ئەوە کرد کە هەندیّ لە رۆماننووسانو تیۆریسینانی جیهانی رۆمان، گوتیاری یەکەم کەسیان لاپەسند نییە، چونکە خوێنەر وا هەست دەکات کە نووسەر دەیەویّ خۆی هەڵکێشیّ، یان بە درۆوە وا بنوێنیّ بابایەکی خاکیو بیّ فیزەو ئەمەش هەڵوێستی نەرێنی لای

خوێنەر دروست دەکات... هتد. جا رۆماننووس بۆ ئەوەی خۆی لەم گلەییە دەرباز بکات، دەتوانێ لە قاڵبی گوتیاری- قارەماندا، لە جیاتی ئەوەی چیرۆکەکە بە راناوی یەکەم کەسی تاک (واتا من) بگێڕێتەوە، بە راناوی سێیەم کەسی تاك (واتا ئەو) بگێڕێتەوە. یانی لەم حاڵەتەدا دەتوانێ گوتیارە راستەقینەکە کە قارەمانە، لە پشت پەردەی بەشدارێکی بێ ناوو نیشانەوە بشارێتەوەو لە رێگەو قاڵبی راناوی سێیەم کەسی تاکەوە، هەمان ئەوە شتە هونەریانە بڵێ‌و نیشان بدات کە گوتیاری- قارەمان دەیەوێ‌و، هیچ گلەیی‌و ئیرادێکی نەیەتە سەرو لێ نەگیرێت.

**

وەکو ئاماژەمان کردێ، گوشەنیگا شێوەیەکە لەو شێوانەی کە نووسەر پەنای دەباتێ تا لەو رێگەیەوە بابەت‌و تیمەو تێکڕای رەگەزە هونەرییەکانی چیرۆکەکەی خۆی بۆ خوێنەر بگێڕێتەوەو پیشانی بدات. یانی هەر چیرۆکێك دەبێ گوتیارێکی هەبێ کە بابەتێك بگێڕێتەوە، هەر گێڕانەوەیەکیش، لە گۆشەنیگایەکەوە، ئەنجام دەدرێت... یانی لە تێکڕای گۆشەنیگاکاندا هەمیشە کەسێك هەبووەو هەیە کە کاری گێڕانەوەی لە ئەستۆ بووبێ. ئەمەش گرینگی‌و هەستیاری رۆڵی گوتیار لە دنیای چیرۆکڤانیدا بە هەموو جۆرو ژانرەکانیەوە دەردەخات. لەو گۆشەنیگایانەدا، گوتیار دەوری میانچی نێوان دنیای چیرۆکەکەو خوێنەر دەبینێ. یانی خوێنەر لە رێگەی چاوانی ئەوەوە دنیای چیرۆکەکە دەبینێ‌و لە رێگەی دەنگی ئەوەوە دەژنەوێ کە لەو دنیایەدا، واتا لە دنیای چیرۆکەکەدا چی دەگوزەرێ. دیارە ڕۆمانیش وەکو دیاردەیەکی هونەری زندوو لە یاساو رێسایێ گۆڕان بە دەر نییە، جا لێرەدا پرسیار ئەوەیە کە ئاخۆ رۆڵی گوتیار، بەدەم پرۆسەی نەشونماو پەرەسەندن‌و گۆڕانکاری هونەری رۆمانەوە وەکو بالاترین ژانری چیرۆکڤانی، زیادی کردووە یان داویەتیە کزی‌و روو لە نەمانە؟! دەشێت ڕۆمان دەستبەرداری گوتیار ببێ. گێڕانەوە وەکو پێشتریش ئاماژەمان بۆ کردووە جۆری جیاوازی هەن، یەکێك لەوانە شێوەی دراماتیکی گێڕانەوەیە. لەم شێوە گێڕانەوەیەدا، گوتیار بە یەکجارەکی لا دەبرێت‌و هیچ دەورێکی نامێنێ‌و چونکە لەم شێوە گێڕانەوەیەدا هیچ میانچیەك لە ئارادا نیە، چیرۆکەکە بە جۆرێك بونیاد دەنرێ کە ژیانی دەروونی یان بیرۆنی کاراکتەرەکان، راستەوخۆو بێ هیچ پەردەیەك پیشانی خوێنەر دەدرێت‌و خوێنەر دەتوانێ لە گۆشەنیگاو دیدگای شەخسی خۆیەوە بڕوانێتە جیهانی چیرۆکەکەو داوەری خۆی دەربارەی خەیاڵ‌و کردارو گوتاری کاراکتەرەکان بکات. هەڵبەتە دەبێ ئەوەش بگوترێ کە لە شێوەی دراماتیکی گێڕانەوەدا سەراپای چیرۆکەکە لە دەمی رووداوانی رووداودا پیشان دەدرێت...

***

هەر لە بواری گێڕانەوەو گێڕانەوەکاریدا لایەنێکی گرینگی دیکەی دنیای چیرۆکڤانی‌و رۆمانەوانی دێتە پیشێ کە رامان‌و هەڵوەستە هەڵدەگرێت، ئەویش مەسەلەی گرێچن‌و پلۆتە. لە دنیای زاراوەناسی چیرۆکڤانیدا پلۆت دەکاتە ئەو نەزم‌و تەرتیبەی کە نووسەر بە رووداوەکانی چیرۆکی دەبەخشێت تا بگاتە ئەو ئەنجامەی کە خۆی دەیەوێت. هەر پلۆت‌و نەخشەیەك بریتیە

لە کۆمەڵێك رووداوی بە دیقەت دارێژراوی پێکەوە بەندو گرێدراو کە لە گەرمەی کێشماکێش و ململانێی هێزە هەڤدژەکانەوە دەگاتە لوتکەو پاشان دەگاتە کۆتایی و دوا ئەنجام.

دیارە پلۆت و حیکایەت جیاوازیان هەیە، ئیدوارد مۆرگان فورستەری رۆماننووس و رۆماناسی بە نێوبانگی ئینگلیز، لە کتێبە بە نێوبانگەکەی خۆیدا، بنەماکانی رۆمان، جیاوازی پلۆت و حیکایەتی بەمجۆرە باسکردووە:

ئێمە حیکایەتمان بەمە پێناسە کردووە کە بریتیە لە گێرانەوەی کۆمەڵێك رووداو کە بە گوێرەی زنجیرەی زەمانی رێکخراون. پلۆتیش گێرانەوەی رووداوانە، بەڵام بە ئاشکرا کردنی هۆی رووداوەکان. بۆ نموونە: "شا مردو پاشان شابانۆ مرد" حیکایەتە. "شا مردو پاشان شابانۆ لە خەفەتا مرد" پلۆتە. لەم پلۆتەدا زنجیرە بەندی زەمانی پارێزراوە، بەڵام چەمکی هۆکارییەکە خستویەتیە ژێرەوە. واتە چەمکی هۆکاریەکە زاڵە... دیقەتی مردنەکەی شابانۆ بدە، لە حیکایەتدا کە دەبیستین شابانۆ مرد، دەڵێین و دەپرسین "پاشان چی روویدا؟" لە پلۆتدا کاتێ هەمان خەبەر دەبیستین، دەپرسین: "بۆچی؟" ئەمە جیاوازی بنەڕەتی ئەم دوو لایەنەی رۆمانە.

بەم پێودانگە لە پلۆتدا پەیوەندی هۆکاری (هۆو ئەنجام) رووداوەکان بە ئاشکرا دێتە دەربڕین، وەکو نموونەکەی فورستەر کە بە ئاشکرا هۆی مردنەکەی شابانۆمان پێدەڵێت کە بە خەفەتی مەرگی شاوە مردووە. بەڵام لە خودی رۆماندا، پەیوەندی هۆکاری (العلاقه العليه) بە راشکاوی و زەقی نایەتە دەربڕین، بەڵکو بەدەم کارو کاردانەوەی کاراکتەرەکانەوەو بەدەم گۆڕانی چارەنووس و هزرو هزرینی کاراکتەرەکانەوە، دێتە نیشان دان. هەڵبەتە پێویستە کۆتایی پلۆت یان گرێ کرانەوە، زادەو بەرەنجامی ئاسایی کارلێك و رەوتی رووداوەکان و شێوەی کردارو پەرچەکرداری کاراکتەرەکان بێ. کە ئەم حاڵەتە هاتەدی ئیدی رۆماننووس ئازادە لەوەی لە هەر کوێیەکدا خۆی بە پێویستی دەزانێ کۆتایی بە رۆمانەکەی بێنێ و هیچ نیگەرانی ئەوە نەبێ کە ئاخۆ چەمکی ئەرستۆیی کۆتایی رەچاو کردووە یان نا. هەڵبەتە مەفهووم و چەمکی ئەرستۆیی بۆ کۆتایی وا دەخوازێ کە "هیچ شتێکی تری لە دواوە نەیەت". دیارە رەچاوکردنی ئەم چەمکە ئەرستۆییە بۆ کۆتایی، لە نێو رۆماننووساندا بووەتە باعیسی ئەوەی کە زۆریان تا شوێنێك درێژە بە رۆمانەکانیان بدەن و کۆتایی پێ بێنن کە رێگەی ئەم پرسیارە لە خوێنەر بگرن "پاشان چی رووی دا؟" بەڵام لە رۆمانی تازەدا گوێ بەم کۆتاییە ئەرستۆییە نادرێت و کۆتایی رۆمانەکە بە هەمان کراوەیی ژیان، دەهێڵێرێتەوە. بە هەر حاڵ پلۆت و گرێچنی وەستایانەو سەرکەوتوو ئەوەیە کە ئۆرگانیکی بێت و پلۆتی ئۆرگانیکی ئەوەیە کە هەر بەشێکی مەعلوولی ئاسایی بەشەکانی پێشوو بێت و لە هەمان کاتدا فاکتەری فۆرمگیری بەشەکانی دوای خۆی بێت.

یەکێك لە تایبەتمەندیەکانی دیکەی نەخشەو پلۆتی سەرکەوتووی ئۆرگانیکی ئەوەیە کە رووداوەکانی ئاسایی و قەناعەتبەخش بێت، ئەقڵ وەری بگرێت. رووداوو بوونەوەرانی نا ئاسایی و میتافیزیکی، پڕ بە پێستی ئەفسانان، داستانان و رۆمانێن کۆن بوون و دەگەڵ ئەو ژانرە ئەدەبیانەدا دەگونجان، بوونەوەرانی ئاسمانی هی چیرۆکێن زانستین کە جۆرە رۆمانسێکی تازەن. بەڵام لە رۆمانی تازەدا، کاراکتەرو قارەمانان دەبێ ئەندامی کۆمەڵگەی تازە بن و بویەرو

ڕووداوەکان دەبیٚ بە جۆریٚ بن بچنە ئەقڵەوەو ئەقڵی خەڵکی ئەم سەردەمە قەبووڵیان بکات... لە نەخشەو پلۆتی ڕۆمانێن گەورەو مەزندا هەمیشە ڕەگەزێن ئاسایی و ڕەگەزێن نا ئاسایی تێکەڵ دەکرێن، ئەمەش زیاتر بۆ ڕەواندنەوەی حاڵەتی ڕۆتینیەتی ڕۆمانەکەیە، توماس هاردی (١٨٤٠- ١٩٢٨) شاعیرو نووسەری ئینگلیزی لەمبارەیەوە دەڵێت:

"ئامانجی ڕاستەقینە، بەڵام نەگوتراوی چیرۆك، لەزەتبەخشینە لە ڕێگەی ڕازی کردنی عەشقی بەشەر، بە ڕەگەزی نائاسایی لە ئەزموونی بەشەریدا، ئیدی ئەو ئەزموونە چ بەدەنی بیٚ و چ ڕوحی و دەروونی.

ئەم ئامانجە وەختیٚ بە باشترین شێوە دێتەدی کە چیرۆکەکە بە زەبری هاماج و ئوتموسفیری خۆی توانبێتی قەناعەت لای خوێنەر دروست بکات کە کاراکتەرانی چیرۆکەکە ڕێك وەکو ئەو واقیعی و ڕاستەقینەن. جا تەنیا بەو مەبەستەیە کە دەبیٚ هەر بەرهەمێکی چیرۆکڤانی وێنەیەکی وردی ژیانی ئاسایی بیٚ. بەڵام مەحاڵە کە ڕەگەزی نائاسایی لە هاماجی چیرۆکدا نەمێنیٚ و، مەیلی خوێنەر لە سەر تێکڕای چیرۆکەکە لە بەین نەچێت. لەبەر ئەمەیە کە دەڵێین: بۆ چارەسەری ئەم کێشەیە، نووسەر هەرگیز نابیٚ سروشتی ئادەمی نا ئاسایی نیشان بدات، چونکە بەم کارە، کارێکی وەها دەکات کە چیرۆکەکەی باوەڕ نەکەردەنی بیٚ. ڕەگەزی نا ئاسایی دەبیٚ لە بویەرو روداوانا بیٚ نەك لە قارەمانەکاندا... (بڕوانە: رمان بەروایت رمان نویسان. میریام الوت. ترجمە علی محمد حق شناس/ چاپ دوم ١٣٨٠، نشر مرکز/ تهران. ص ٦٨- ٦٩).

نەخشە و پلۆت بۆ ڕۆمان، وەکو ئیسکبەندیە بۆ بەدەنی ئینسان. ئەگەر ئیسکبەندی نەبوایە هەرگیز بەدەنی ئینسان خۆی بە پێوە نەدەگرت و ئەو هەموو جوانیەی پەیدا نەدەکرد. جا نەخشەو پلۆتیش هەمان دەوری هەیە لە ڕۆماندا. چارلز دیکنز لەو بارەیەوە دەڵێت: "من پێموایە باشتر وایە ڕۆمان نەخشەو بلۆتێکی هەبیٚ، دەنا ڕۆمانەکە هیچ فۆرم و شێوەیەکی نابێت." ئەرستۆش پلۆت و نەخشە بە ژیان و گیانی تراژیدیا دەزانیٚ.

پلۆت و نەخشە، یەکێکە لەو ڕەگەزە چیرۆکڤانیە گرینگانەی کە یەکێتیی بە سەراپای ڕۆمان دەبەخشێت و بە شێوەیەکی ناڕاستەوخۆو ڕوون و ڕەوان جیهانبینی و خوێندنەوەی نووسەر بۆ دیاردەو ڕووداوان دەنوێنیٚ. یانی نووسەر هەر پلۆت و نەخشەیەك هەڵبژێریٚ، لە ڕاستیا جیهانبینی و خوێندنەوەی خۆی ڕاگەیاندووە، ئەویش بە ڕەوانترین و کاریگەرترین زمان- یانی بە زمانی هونەر کە ڕووی قسەی لە دڵی خوێنەرە، کە سەرچاوەی ئیحساسات و هەست و سۆزیەتی. ڕۆماننووس کە ئەوزارێکی ئاوها بە هێزو کاریگەری لەبەر دەستدایە ئیدی هەق نیە بە دەمی خۆی و بە ڕاشکاوی جیهانبینی خۆی ڕابگەیەنیٚ و بێتە خواریٚ بۆ ئاستی وتارنووسی کە نە کارێکی داهێنەرانەی هونەرییە و نە هاوتەبیعەتی هونەری ڕۆمانە.

هەڵبەتە نەخشەو پلۆت، یەکێکە لە ڕەگەزەکانی دنیای چیرۆکڤانی و گرینگی پلۆت لەوەدایە کە هەستی کونجکاوی و حەزی خوێنەر بجولێنیٚ و تا کۆتایی ڕۆمانەکە بەردەوام بیٚ لەسەر خوێندنەوە..

((٧))

یەکێکی دیکە لە رەگەزە هەرە گرینگەکانی ڕۆمان، کە دەکرێت بە ڕوحی ڕۆمان دابنرێت، کاراکتەرە. ڕۆمان بە کاراکتەران ئاوەدان دەبێ، وەکو چۆن دنیا بەبێ بەشەر، بێ لوتف و جوانی و بێ مانایە، رۆمانیش بەبێ کاراکتەر هیچ ئەفسوون و جوانیەکی دەرناکەوێت و رەمز و رازو ماناکانی کەشف نابن.

هەر رۆماننووسێك بگرێت، لە ژیانی هونەری خۆیدا دەیان کاراکتەری چیرۆکڤانی دەخولقێنێ کە هەندێکیان ژیانی ئەفسانەیی پەیدا دەکەن و دەگەنە ئاستێکی جاویدانی ئەوتۆ کە بە درێژایی رۆژگار نە پیر دەبن و نە وزەی ژین و ژیانیان دەداتە کزی و بە هەمان تین و تاوەوە لە هەموو سەردەمێکا دەژین. ئەم کاراکتەرانە لەچی و چۆن دروست دەکرێن، کە ئەو ژیانە ئەفسانەییە پەیدا دەکەن؟ هەڵبەتە سەرچاوەی سەرەکی خوڵقاندنی ئەم جۆرە کاراکتەرە نەمرانە بریتییە لە خەیاڵی داهێنەرانەی نووسەر، ئەزموونی شەخسی نووسەر، گەنجینەی ئەدەبیات و هونەری جیهانی...

دیارە کاراکتەریش جۆری زۆرە، بەڵام بە شێوەیەکی گشتی سێ جۆرە کاراکتەر هەن، جۆری یەکەم: کاراکتەری ئەفسانەییە کە ئەمانە زیاتر خواوەندان و نیمچە خواوەند و پاڵەوانانی کۆنن، یانی لە سەرووی مێژووەوەن، یانی میتا مێژوویین. هیچ شتێکیان وەکو هی بەشەری ئاسایی نییە، نە شادی و خەم، نە ئومێدو ترس، نە ڕق و خۆشەویستی، نە شەڕو ئاشتیان، ئاسایی و بەشەریانەو لە جۆری زەمینی نییە. ئودیسیۆسی قارەمانی ئۆدیسەکەی هومەر نموونەیەکە لە کاراکتەرێن ئەفسانەیی. ئۆدیسیۆس، بە پێچەوانەی خەڵکی ئاساییەوە کە وەکو هەر زندەوەرێکی دیکە لە گۆڕانی بەردەوامدایە، جێگیرو نەگۆڕە. ئۆدیسیۆس لە تێکڕای ژیانیا، لە تێکڕای هەڵوێستە جۆراو جۆرەکانیا، قارەمان و کاراکتەرێکی بەرزو باڵاو نموونەیی و ئایدیالیە.

جۆری دووەم: کاراکتەرانی رۆمانسین، کە لەم دنیایەداو لە ناو مێژوودا، لە نێو کۆمەڵگەێن بەشەریدا دەژین، بەڵام ئەمجۆرە کاراکتەرانەش، سەدی سەد وەکو خەڵکی ئاسایی نین. ئەمانە بە پێچەوانەی خەڵکی ئاساییەوە کە هەر کەسەو نوێنەرو وێنەی شەخسی خۆیەتی، نوێنەرو رەمزی توێژێکی کۆمەڵایەتی یان رەمزی یەکێك لە بەهاکان یان دژە بەهاکانی کۆمەڵگەو زەمانەیەکی تایبەتین کە تیایا دەژین، یان ئەوزارێکی رووتن بۆ نیشاندانی پێگەو هەڵوێستە جیاوازەکان- ئیدی لە پێگەو هەڵوێستی گەوجانەو چاوچنۆکانەوە بیگرە تا پێگەو هەڵوێستی ئاشقانەو شادمانە. بۆیە دەکرێت ئەم جۆرە کاراکتەرانە بە کاراکتەرێن ئایدیالی و نموونەیی ناو ببرێن، ئایدیالی هەم بە مانا باشەکەی کە رەمزی بەها باڵاکان و نوێنەری توێژە باڵاکانی کۆمەڵگەن و هەم بە مانا خراپکەی کە رەمزی دژە بەهاکان و نوێنەری توێژە نزم و گەنەکانی کۆمەڵگەن.

جۆری سێیەم: ئەو کاراکتەرە رۆمانەوانیانەن کە دەقاو دەق وەکو خەڵکی ئاسایی ئەم سەر زەمینەی لەمەڕ خۆمانن، لە قۆناغێکی مێژوویی تایبەتی و لە کۆمەڵگەیەکی تایبەتیدا لە دایك دەبن، لە قۆناغێکی مێژوویی و لە کۆمەڵگەیەکی تایبەتیدا دەژین و دەمرن.. هەڵبەتە، بە گوێرەی بۆچوونە رۆشنبیری و کۆمەڵایەتیە تازەکان، نە ئینسانی سەرانسەری خراپ و نە سەرانسەر باش هەیە، بەڵکو ئینسان تێکەڵەیەکە لە چاکەو لە خەراپە، لایەنی ئەرێنی و نەرێنی خۆی هەیە، ئەم

جۆرە ئینسانانەش زۆربەی هەرە زۆری خەڵکی پێکدەهێنن، دەکەنە چەقی ژیان. واتا زۆر باش یان زۆر خراپ، ئەگەر هەشبن کەمینەن، زۆرینە نین، جا کاراکتەرێن چیرۆکڤانیش، لە هەمان تەقسیمبەندی بەشەری بەدەر نین، بریتین لە کاراکتەرێن رۆمانسی و کاراکتەرێن ئەفسانەیی و کاراکتەرێن ئاسایی مامناوەندی، کە لە هونەری رۆماندا وەکو شێوەیەکی چیرۆکڤانی تایبەت بە سەردەمی تازەیە، بە رادەیەك بایەخ بەکاراکتەرێن ئاسایی و مامناوەندی دەدرێت کە دوو جۆرەکەی دی، واتە کاراکتەرێن رۆمانسی و ئەفسانەیی تەواو کەوتوونەتە پەراوێزەوەو بەرادەیەك لە مەیدانی هونەری رۆمان دوور خراونەتەوە، یان نەماون کە خۆزگەیان بە نەمان... ئاشکرایە کە لە سەردەمی تازەدا، تاك رۆڵ و بایەخێکی یەجگار زۆری پەیدا کردووە، ئەگەر لە کۆمەڵگە تەقلیدیەکاندا سفری پاش فاریزە بووبێ و لە پەراوێزی ژیاندا بووبێ و حیسابی دەگەڵ مێگەلدا بووبێ، ئەوا لە سەردەمی تازەدا هاتووەتە چەقی ژیانەوەو مومارەسەی تاکایەتی خۆی دەکات. هەموو بایەخ و حیسابێکی بەخودی خۆیەوەیە.. کەواتە ئاساییە لە هونەری رۆماندا، وەکو شێوەیەکی چیرۆکڤانی تایبەت بە سەردەمی تازە، تاك بێتە ناوەندی مەیدان و لە رێگەی هەوڵ و کۆششی فەردی ئەوەوە بۆ کەشفی راستیەکان، ئێمەش دەگەینە کەشفی راستیە گشتیەکان...

یەکێك لە نیشانەکانی سەرکەوتنی هونەری رۆمان ئەوەیە کە خوێنەر بە دەم خوێندنەوەیەوە ،خۆی لێ ببێ بە قارەمان یان یەکێك لە کاراکتەرانی ئەو چیرۆکەی دەیخوێنێتەوە. ئەم حاڵەتە سەرچاوەی ئەو لەزەتەیە کە خوێنەر لە خوێندنەوە یان بیستنی چیرۆکی دەبینێ. تێکڕای ژانرە ئەدەبیە چیرۆکڤانیەکان کەم و زۆر ئەو زەمینەیە دەرەخسێنن کە خوێنەر کەم و زۆر خۆی لێ ببێ بە قارەمان یان یەکێك لە کاراکتەرەکانی ئەو بەرهەمە چیرۆکڤانیەی کە دەیخوێنێتەوە. بەڵام ئەم دیاردەیە لە هیچ ژانرێکی چیرۆکڤانی پێش رۆماندا، بەو رادەیە رەنگی نەداوەتەوە کە لە هونەری رۆماندا ڕەنگی داوەتەوە. چونکە رۆماننووس هەوڵدەدات بە جۆرێ کاراکتەرەکانی بخوڵقێنێ کە خوێنەر وا هەست و قەناعەت بکات کە وەکو خودی ئەو کەسانی راستەقینەن و لە کۆمەڵگەو رۆژگاری ئەودا دەژین و هەمان دۆزو کێشەو خەم و خولیاو کەڵکەڵەو ئەڵهای ئەویان هەیە. هەڵبەتە ئاساییە لەم حاڵەتەدا خوێنەر خۆی لێ ببێ بە یەکێك لەو کاراکتەرانە یان یەکێك لەو کاراکتەرانەی لێ ببێ بە خۆی. ئەوەی زیاتر وا دەکات کاراکتەرێن رۆمان لە خەڵکی ئاسایی بچێت ئەمەیە کە کاراکتەرەکان نە رەمزی خێرو هەقی رەهان نە رەمزی شەڕو نەهەقی رەهان. بەڵکو تێکەڵەیەکن لە چاکی و لە خراپی. جا رۆماننووسان بە حوکمی تەبع و دنیابینی و مرۆڤناسی سەردەمی تازەی خۆیان کاراکتەرەکانیان بەو جۆرە دەخوڵقێنن. جۆرج ساند لە نامەیەکیا لە ٩-١٨٧٥/١٢/١١ بۆ گوستاف فلوبیر لەمبارەیەوە دەڵێت: "من دەمەوێ ئینسان بەو شێوەیە بدینم کە بە واقیعی هەیە. ئینسانێك کە نە باشە نە خراپ. بەڵکو جگە لەم دووە شتێکی دیکەشە... چونکە هەم باشەو هەم خراپ، ئیدی بەناچاری هێزێك لە نیهادیا، لە ناخیا هەیە کە واداری دەکات یان زۆر خراپ بی و کەمێك باش، یان زۆر باش بێ و کەمێك خراپ." (بڕوانە: رمان

به روایت رمان نویسان/ میریام الوت/ ترجمه علی محمد حق شناس/ نشر مرکز/ تهران/ چاپ دوم. ١٣٨٠).

وەکو پێشتر ئاماژەمان بۆ کردووە، یەکێك لە سەرچاوەکانی رۆمان ئەزموونی شەخسی نووسەرە.. جا با هەڵوەستەیەك بکەین و بزانین کارلێکی ئەزموونی شەخسی نووسەرو کاراکتەر، دەنگدانەوەو رەنگدانەوەیان لە یەکتردا چۆنە . هەر رۆماننووسێکی رەسەن بگریت، بیەوێ و نەیەوێ، پێ بحەسێت یان نا، بە زەقی یان بە پەنهانی، کەم تا زۆر، خودی خۆی، روح و نیهادو ناخی خۆی لە کاراکتەرەکانیا دەنوێنێتەوە، لە پلۆت و وەسفەکانیا تۆوی دەدات. بە خۆڕایی نەگوتراوە رۆماننووس سەبارەت بە هەر کەس و هەر شتێك بنووسێت، دەربارەی شەخسی خۆی نووسیوە، بەڵام نووسینێکی زەق و راستەوخۆ نییە، بەڵکو هەندێ لە نهێنییەکانی خۆیەتی بە زمانی خەڵکی ترەوە دەگوترێن... رۆماننووسی رەسەن لە هەر رۆمانێکی تازەیدا ئەوە کەشف دەکات کە قارەمانەکەی و هەندێجار چەند کەسێك لە قارەمانەکانی تا چ ئەندازەیەك لە خۆی یان لە یەکێك لە رەهەندەکانی خۆی دەچێت. بۆیە کاتێ لە گۆستاف فلوبیر دەپرسن مەدام بوڤاری کێیە؟ (مەبەست لەوەیە کە چ کەسێکی راستەقینە بووە بە سەر مەشقی فلوبیر لە ئەفراندنی کاراکتەری چیرۆکڤانی ئیمابوڤاری دا) فلوبیر وەڵام دەداتەوە "مەدام بوڤاری خۆمم!" فلوبیر راستی گوتووە، چونکە لە رێگەی ئیمابوڤاریەوە نهێنی دەروونی خۆی ئاشکرا کردووە. دانیل دیفو، رۆبینسون کرۆزۆی بە کۆپی خۆی ناوبردووە. دیفو لە قاڵبی رۆبینسون کرۆزۆدا، تەنیایی و گۆشەگیری خۆی لە دنیاو لە خەڵکی وێنەکێشاوە. یان چوار برایانی کارامازوف،هەر هەموویان لایەنێن جۆراو جۆری خودی دۆستویفسکی-ن.

جا بە حوکمی ئەوەی کاراکتەرانی ئافەریدەی دەستی هەر نووسەرێك لایەنێك لەلایەنە جۆراوجۆرە زەینی و دەروونییەکانی خۆی تیایە، وەختێ دەتوانێ کاراکتەرانی زندوو بئافەرێنێ کە جورئەتی ئەوەی تیابێ بە ناخی روحی خۆیدا رۆبچێ و نهێنی ترین ئەندێشەو خەون و خەیاڵ و، خەم و خولیاو، کەڵکەڵەو ئەلهاکانی خۆی، هونەرمەندانە لە قاڵبی کاراکتەرەکانیا نیشان بدات. ئەم راستگۆیی و جورئەتە خۆی لە خۆیدا نیشانەیەکە لە نیشانەکانی رەسەنایەتی بەرهەمی چیرۆکڤانی، لە سەرووی هەموویانەوە رۆمان.. بەڵام ئەمە بەو مانایە نیە کە کاراکتەرانی چیرۆك کۆپییەکی موو بە مووی کەسانی واقیعین. کەسی واقیعی شتێکەو کاراکتەری چیرۆکڤانی شتێکی دیکەیە. وێنەگرتنی سیمای کەسی واقیعی کاری نیگارکێش و رەسم چیە نەك رۆماننووس، نووسینەوەو گێڕانەوەی سەر گوزەشتەی کەسی واقیعی کاری ژینامەنووسە نەك رۆماننووس. بۆ چوونی ئیدوارد مورگان فورستەر لەمبارەیەوە ئەوەیە کە ئێمە ناتوانین لە ژیانی واقیعیدا یەکدی بە تەواوەتی بناسین، چونکە ناتوانین ناخ و نیهاد، دڵ و دەروونی یەکدی ببینین و لە حاڵتی دەروونی یەکتری ئاگادار بین. کەسیش ئەگەر خۆیشی بیەوێ ناتوانێ دەروونی خۆی بە تەواوی بۆ خەڵکی بکاتەوە. دۆستایەتی و تێکەڵاوی و سەفەر و مامەڵەش تا رادەیەك کار ئاسانی بۆ ئەم حاڵە دەکات. بۆیە ناسینی تەواوەتی یەکدی، تەنیا خەیاڵە و هیچی تر.

بەڵام لە ڕۆماندا، دەتوانین دەروون و ناخی کاراکتەر ببینین و بە تەواوەتی لە حاڵ و ئەوحواڵی ئاگاداربین. ئەمە ئەو شتەیە کە کەسایەتی چیرۆکڤانی لە کەسایەتی واقیعی جیا دەکاتەوە: لە کەسایەتی چیرۆکڤانیدا، هەم ژیانی بیرونی و هەم ژیانی دەروونی کاراکتەرمان لێ دیارو ئاشکرایە. بەڵام ژیانی دەروونی کەسایەتی واقیعیمان لێ دیار نییە، تەنیا دەتوانین هەندێ لایەن و جیلوەی دەروونیان ببینین کە لە قسەکردن یان لە نیگا یان لەسەرو سیماو دەموچاویاندا، ناو بەناو، کەم و زۆر دەردەکەون. بۆ نموونە ئەگەر کاراکتەرێك لە ڕۆمانێکدا کوت و مت، دەقاودەق وەکو کەسێکی واقیعی بێ، ئەوا ئەو ڕۆمانە، یان ئەو بەشەی کە بۆ ئەو کەسە واقیعیە تەرخانکراوە، دەچێتە خانەی ژینامەوە. ژینامەش جۆرە مێژوویەکە پشت بە بەڵگەو شەواهید دەبەستێ، بەڵام لە ڕۆماندا راستە بەڵگەو شەواهید گرینگە، بەڵام ئەمە لە بۆتەی تەبع و تەبیعەتی ڕۆماننووس دەدرێت، ڕۆماننووس هەمیشە دەسکاری چۆنیەتی بەڵگەو شەواهیدەکان دەکات یان بە تەواوەتی دەیانگۆڕێت. بە کورتیەکەی کاری مێژوونووس تۆمار کردنە، بەڵام کاری ڕۆماننووس خڵقاندنە. مێژوونووس سەروکاری دەگەڵ کاردایەو ئەوەندە بایەخ بە ناخ و دەروونی بەشەران دەدات کە بتوانێ لە میانەی کارەکانیانەوە هەڵی هێنجێ، راستە مێژوونووسیش بە ئەندازەی ڕۆماننووس ئارەزوومەندی ئەوەیە لە ناخ و دەروونی بەشەران ئاگادار بێت، بەڵام تەنیا ئەو لایەنانە دەبینێ کە دەردەکەون. لەسەروسیماو گوتارو رەفتاری بەشەرەکاندا دەردەکەون، واتە کاری مێژوونووس ئەوە نییە بە ناخ و دەروونی بەشەراندا ڕۆبچێ و خوێندنەوەی بۆ بکات. بەڵام ڕۆماننووس بە پێچەوانەوەو کاری سەرەکی ئەوەیە کە بە ناخ و دەروونی کاراکتەرەکانیا ڕۆبچێ و قووڵ ببێتەوەو ژیانی دەروونییان لەسەرچاوەوە ئاشکرا بکات. هەقی ئەوەی هەیە بە ناخ و دەروونی کاراکتەرەکانیا ڕۆبچێت لە ڕێگەی خەون و خەیاڵەکانیانەوە، خەم و خولیاکانیانەوە، کەڵکەڵەو ئەڵهاکانیانەوە، ترس و ئارامیەکانیانەوە هەندێ حەقیقەتان کەشف بکات کە بۆ مێژوونووس و لە مێژوونووس پەنهان و شاراوەن، چونکە لە هیچ بەڵگەنامەو سەرچاوەیەك تۆمار نەکراون. بۆیە دەشێت بگوترێ ڕۆمان لە مێژوو حەقیقی ترە، چونکە لە بەڵگەنامان هێوەتر دەڕوات. چونکە لە هەمووان عەیانە کە گرینگترین حەقیقەتی مرۆڤ و زۆر حەقیقەتی گرینگی کۆمەڵگەش، لەو دیو بەڵگەنامەو شەواهیدەوە پەنهانن و چاوەڕوانی ئەو حەقیقەتدۆزانەن کە دەتوانن لە سەرچاوەو بەڵگەنامان هێوەتر بڕۆن.

هەڵبەتە دەبێ ئەوەش بگوترێ کە ڕۆماننووس نە وێنەی خەڵکێن واقیعی دەگرێت و نە ژیاننامەیان دەنووسێتەوە. راستە خەڵکی واقیعی دەکات بە نموونەو سەرمەشقی خۆی، بەڵام کاراکتەرە چیرۆکڤانیەکەی، دەقاو دەق، بێ هیچ دەسکارییەك، بێ هیچ گۆڕانکارییەکی هونەری لەبەر کەسە واقیعیەکە ناگرێتەوە، بەڵکو کەسە واقیعیەکە تەنیا وەکو نموونەیەك لە قاڵبی زەینی ئەفراندنەوانی خۆی دەدات، لە بۆتەی خەیاڵی داهێنەرانەدا قاڵی دەکاتەوە، هەر هەموو ئەو شتانەی لێ لا دەبات کە دەگەڵ سیمای مرۆڤانی کاراکتەرەکەیدا تێك ناکەنەوەو ناگونجێن، کۆمەڵێك شتی دیکەی بەگوێرەی خواست و پێویستی سیمای مرۆڤانی کاراکتەرەکەی، بۆ زیاد

دەکات (جا دەشێت ئەم شتە زیادانە رۆماننووس خۆی دای بێنێ یان لە خەڵکێن واقیعی دیکەوە وەریان بگرێت. چونکە رۆماننووس لەمجۆرە مەسەلانەدا هونەرمەندێکی مۆنتاج کارە...).

بە کورتیەکەی کاراکتەر تێکەڵەیەکە لە واقیعو لە خەیاڵ، زادەی داهێنانی نووسەرە، رەنگە هەندێ لایەنی ئەم کاراکتەرە، لە هەر نەوەیەکی بەشەریدا، لە هەزاران هەزار کەس بچێت، بەڵام سەدی سەد لە هیچ بەشەرێکی تایبەتی واقیعی ناچێت، تەنانەت لەسەر مەشقو نموونە ئەسڵەکەشی ناچێت. بۆیە رۆماننووسان زۆریان پێ ناخۆشە کە خوێنەرێك یان رەخنەگرێك فلان کاراکتەری چیرۆکڤانی بە فیسار کەسی واقیعی دەچووێنن... ئەوەتا جۆرج ساند لە نامەیەکیا بۆ گۆستاف فلوبیر، لەمبارەیەوە دەڵێت:

"... من وێنەی [خەڵکی واقیعی] ناکێشم: ئەمە شێوازی من نییە. من ئیبداع دەکەم. عەوامی خەڵك کە نازانن داهێنانو ئیبداع چۆن چێدەبێت، هەوڵدەدەن بۆ هەر شتێك نووسخەی ئەسڵی بدۆزنەوە. ئەوانە خۆیان فریو دەدەنو بێ حورمەتی بە هونەر دەکەن..."

بە هەرحاڵ کەسی واقیعی، چ خودی رۆماننووس بێ، چ خەڵکانی دیکەبن، تەنیا نموونەو سەر مەشقن، بۆ ئەفراندنی کاراکتەری چیرۆکڤانی، یان یەکێکن لەو نموونەو سەر مەشقانە.. بەڵام بە شێوەیەکی گشتی کاتێ شەخسی واقیعی پێ دەنێتە دنیای ئەدەبیاتەوە، تیایا قاڵ دەبێتەوەو ماهیەتو ناسنامەیەکی دیکە وەردەگرێتو ئیدی بە هیچ جۆرێ گرینگ نیە کە لە ژیانی واقیعیدا کێ بووە. یانی بەم پێودانگە خەیاڵی داهێنەرانەی رۆماننووس، گرینگترین سەرچاوەی ئەفراندنی کاراکتەرە، بەبێ ئەم خەیاڵە رۆماننووس دێتە خوارەوە بۆ ئاستی ژینامەنووس.

***

یەکێك لە نیشانەکانی کاراکتەری چیرۆکڤانی زندوو، کە خودی رۆماننووس هەست بە زندوویەتی کاراکتەرەکەی بکات،ئەوەیە کە هێندە زندوو بێ ژیانی لێ هەڵبقوڵێ، عەینی خەڵکی واقیعیو بگرە ئاشناترو واقیعی تر لە خەڵکی واقیعی. چونکە ئەگەر نووسەر خۆی هەست بە واقیعیەتی کاراکتەرەکەی نەکات هیچ خوێنەرێکیش هەستی بە واقیعیەتی ناکات. جا بۆ خوڵقاندنی کاراکتەری زندوو، پێویستە نووسەر بەلای کەمەوە ئەم دوو مەرجەی تیا بێت: دەبێ بتوانێ بچێتە پێستو کڵێشەی یەك بە یەکی کاراکتەرەکانیەوە. دەبێ لە کاری خوڵقاندنی کاراکتەرەکانیا، بێ لایەنانە کار بکات. واتە رۆماننووس دەبێ ئەکتەرێکی ئەوەندە بەهرەمەندو بە توانا بێ نەك هەر بچێتە پێستو قاڵبی کاراکتەرەکانەوە، بەڵکو ببێ بە خودی کاراکتەرەکانو هەموو خەونو خەیاڵو، خەمو خولیاو، کەڵکەڵەو ئەڵهاو، بیرو بۆچوونو، ئارەزووە ئینسانیەکانی، هونەرمەندانە کەشف بکاتو بە وشەو لە وشەدا بیهونەرێنێو نەمری هونەریی پێببەخشێت. هەڵبەتە لە پاڵ ئەمەشدا، پێویستە لە کاری ئەفراندنی کاراکتەرەکانیا بێ لایەنانە کار بکات. واتە رۆماننووس لە پایەی رۆماننووسیداو لە کاتی خوڵقاندنی رۆماندا لە سەرێتی هەموو هەستو حەزە ئینسانیە نەرێنیو ئەرێنییە شەخسیەکانی خۆی سەبارەت بە یەك بە یەکی کاراکتەرەکان وەلاوە بنێو بەوپەری بێ لایەنی توانای هونەری خۆی لە بەرجەستەکردنی هونەریانەی سیمای بێروونیو دەروونی، کاراکتەرەکانیا چ باش بنو چ خراپ، بەکار بەرێت. ئەگەر وا نەکات، واتە ئەگەر دژایەتی کاراکتەری خراپ بکاتو داشداری کاراکتەری باش بکات، مانای وایە گوناحێکی گەورەی هونەری دەکات، گوناحێك پێش هەموو کەسێكو زیاتر لە هەر شتێك دەرهەق بە خەڵقەندەکانی خۆی، سەبارەت بە کارە هونەرییەکەی خۆیو دەربارەی هونەرەکەی خۆی دەیکات. ئەرکی رۆماننووس

قەزاوەت نییە، بەڵکو نواندن و نیشاندانی بێ لایەنانەی خەیاڵ و گوتارو کرداری کاراکتەرەکانیەتی، تا خوێنەر خۆی قەزاوەت بکات و حوکم بدات، ئەویش بە مەرجێ ئەهلی قەزاوەت بێ. هەڵبەتە بێلایەنی نووسەر لە وێنەگرتنی سیمای بێروونی و دەروونی کاراکتەرەکانیا، کارو مەسەلەیەکی ئەخلاقی نییە کە بە دڵی جەماعەتێك بێ و بە دڵی جەماعەتێکی دی نەبێت... بێلایەنی نووسەر لەم کارەدا زەرورەتێکی ئیستاتیکییە. کاراکتەری چیرۆکڤانی خاوەنی ئیرادەی خۆیەتی، خۆی بەرپرسی هەر کارو هەڵوێستێکی خۆیەتی، نووسەر ناتوانێ بە تۆپزی هیچ شتێکی بەسەردا بسەپێنێ، مەگەر زوڵم و نەهەقی لێبکات و هەمان رەفتاری باوکانی کۆمەڵگەێن بابسالاری دەگەڵ ماڵ و منداڵیاندا، دەگەڵ کاراکتەرەکانیا بکات، کە ئەمەش پێچەوانەی رەوتی مێژووە، چونکە رۆمان وەکو بالاترین هونەری چیرۆکڤانی زادەی کۆمەڵگەی سەردەمانی تازەیە. کۆمەڵگە رۆمانەوانی، رێك وەکو کۆمەڵگەی مۆدێرن، مەیدانێکی کراوەو ئازادە، لەو مەیدانەدا هەر کەسەو بەرپرسی کارو هەڵوێستی خۆیەتی، جا لەم کۆمەڵگەیەدا تاقە ئەرکی رۆماننووس ئەمەیە کە رێگەی کاراکتەرەکانی بدا ت بە شێوەیەکی ئاسایی، بە گوێرەی هەلومەرجێن فەردی و خانەوادەیی و کۆمەڵایەتی خۆیان گەشەو رەفتار بکەن. نەخۆی بە بەرپرسی کارو کردەوەی ئەوان بزانێ نە مەدح و زەمیان بکات، چونکە بە ڕاستی ئەمە کارێکی زیادەیەو ئەگەر خوێنەر، خوێنەرێکی کارامەو جدی بێت بە خۆی دەتوانێ بە ئاسانی چاك و خراپ، دروست و نا دروست لێکدی هەڵاوێرێ.

دیارە کاراکتەرو ژیانی کاراکتەر دەشێت بە سێ شێوەی سەرەکی نیشان بدرێت و وێنە بگیرێت: نیشاندانی بێروونی، نیشاندانی دەروونی یان ئەندەروونی. نیشاندانی بێروونی– دەروونی. لە شێوەی یەکەمدا، واتە لە نیشاندانی بێروونی دا، دیوی دەرێی بوون و ژیان و ژینگەی کاراکتەر نیشاندەدرێ و وێنە دەگیرێت، یانی سەیری رواڵەتی دەکرێت و ئەو زانیاریانەی لەم رێگەیەوە بە دەست دێن بۆ خوێنەر دەگوازرێنەوە. لە نیشاندانی دەروونیدا، بوون و ژیان و ژینگەی کاراکتەر لە ناوەوەو لە دیوی ناوەوە، وێنە دەگیرێت و نیشاندەدرێت، یانی سەیری جەوهەر دەکرێت و هەر زانیارییەك لەو رێگەیەوە بە دەست دێت، هونەرمەندانە بۆ خوێنەر دەگوازرێتەوە. لە نیشاندانی بێروونی– دەروونی، هەم لە دەرەوەو هەم لە ناوەوە بوون و ژیان و ژینگەی کاراکتەر وێنە دەگیرێت و نیشاندەدرێت. لە شێوە چیرۆکڤانیەکانی پێش سەرهەڵدانی ڕۆمانی هونەری، چونکە لە سەردەمەکانی پێش سەردەمی نوێ، حەقیقەتە گشتیەکان لە حەقیقەتە تایبەتیەکان بە گرینگتر زانراوە، ئەزموونی گشتی لە ئەزموونێن فەردی بە ئیحتبوبارتر زانراوەو کاراکتەرانی چیرۆکڤانی زیاتر نوێنەری توێژو سنفێکی کۆمەڵایەتی بوون تا نوێنەری خۆیان بن، نیشاندانی بێروونی زیاتر باو بووە. بەڵام لە سەردەمی نوێداو لە شێوەی چیرۆکڤانی سەردەمی نوێدا، واتا لە رۆماندا، بە هۆی ئەوەوە کە تاك و ئەزموونێن تاك بایەخ و ئیحتوبارێکی بێ پێشینەی پەیدا کرد، ئیدی نیشاندان و نواندنی دەروونی و بێروونی– دەروونی زیاتر رەواج و برەوی پەیدا کرد.

لە شێوەی نیشاندانی بێروونیدا، رۆماننووس، تەنیا پشت بە دیتنی کردارو بیستنی گوتاری کاراکتەرەکانی دەبەستێ و بە گوێرەی جیهانبینی و لێکدانەوەی خۆی خوێندنەوەی هونەری بۆ کردارو گوتارەکانیان دەکات و نیشانی دەدات. یەکێك لە خەوشەکانی ئەم شێوە نیشاندانە ئەوەیە زیاتر سەروکاری دەگەڵ رواڵەتدایە، لە کاتێکا حەقیقەتە گەورەکانی تاك و ئەزموونانی تاك پتر لە دەروون و ناخیایەتی و رۆماننووس ئەگەر بە ناخ و دەروونی کاراکتەرەکانیا رۆ نەچێت، ناتوانێ وەکو پێویست سروشتی ئاڵۆزو گۆنگی بەشەرمان بۆ کەشف بکات.

له شێوه نیشاندانی دەروونیدا، ڕۆماننووس بە قوڵایی ناخ و روح و دڵ و دەروونی کاراکتەرەکانیا شۆڕ دەبێتەوەو وەکو نقوموانێکی کارامەو لێهاتوو، حەقیقەت و نهێنی ئەوتۆ دەردێنێ و دەدۆزێتەوە کە زۆر زەحمەتە لە هیچ سەرچاوەیەکی دیکەی چ زانستی و چ هونەریدا بدۆزرێتەوە.. هەڵبەتە ئەگەر ڕۆماننووسێك، ڕۆماننووس بێت و پڕ بە مانای وشە هونەرمەند بێ، دەتوانێ بە هەر شێوە نیشاندانێك شاکارێکی زندوو بئافەرێنێ، بەڵام ئەو حەقیقەتەش هەیە کە شێوە نیشاندانی دەروونی لە رووی کەشفکردنی حەقیقەتە پەنهانەکانی تەبیعەتی بەشەرەوە، لە شێوە نیشاندانی بێرونی بە تواناترە.. دیارە ڕۆماننووس بە پێی پێویستی ڕۆمانەکەی و ئەوەندەی کارە هونەرییەکەی هەڵبگرێت، دەتوانێ سوود لە هەر دوو شێوە نیشاندانی دەروونی و بێرونی وەربگرێت و گەلێك لە ڕۆماننووسە ناودارەکانی جیهان وایان کردووەو لە ڕێگەی پێکەوە گرێدانی ئەو دوو شێوە نیشاندان و نواندنەوە، گەییونەتە لوتکەی ڕۆماننووسی.

هەڵبەتە کاراکتەری ڕۆمانەوانی، کەسێکی تایبەتیە، بۆیە دەبێ وەکو هەر تاکێکی تایبەتی، ناوێکی تایبەتی هەبێ کە پێی بناسرێتەوەو لە خەڵکانی دیکەی جیا بکاتەوە. دیارە کاراکتەر، پێویستە بە پێی واقیعی ڕۆمانەکە، واقیعی و قەناعەتبەخش بێ... خەڵکی واقیعی لە ژیانی واقیعیدا لە کات و شوێنی تایبەتیدا لە دایك دەبن، دەژین، دەمرن. ئەم پرۆسەی لە دایکبوون و ژیان و مردنە لە کات و شوێنی تایبەتی، دەگەڵ ناوی تەواودا، ناسنامەی هەر تاکێکی واقیعی دیاری دەکات، پێی دەناسرێتەوەو لە خەڵکی دیکەی جیا دەکاتەوە. بێگومان کات و شوێن و کەسی واقیعی لە کارلێکی بەردەوامدان و لە باندۆرو کاریگەریی یەکدی بە دەر نین و نابن... کاراکتەری چیرۆکڤانی و ڕۆمانەوانیش لەم رووەوە وەکو کەسی واقیعی وان، کات و شوێن، ڕۆڵێکی هێندە کاراو چارەنووس سازو پڕ گۆڕان لە ژیانیانیا دەبینێ کە دەشێت بە ڕۆڵەی کات و شوێن ناو ببرێت. بۆیە ڕۆمان بایەخێکی هونەری تایبەتی بەکات و شوێنی ژیانی کاراکتەرو قارەمانەکانی دەدات، تا بتوانێ ڕەنگدانەوەی کاریگەریی هەردوولایان لەسەر یەکدی هونەرمەندانە کەشف و ئاشکرا بکات. دیارە مەرج نییە کات و شوێن لە هەموو ڕۆمانێکدا، کات و شوێنی واقیعی و راستەقینە بێت، بەڵام پێویستە قەناعەتبەخش بێ و خوێنەر (بەلای کەمەوە کە بەدەم خوێندنەوەی ڕۆمانەکەوە، کاتێ بە باڵی خەیاڵ بە دنیای چیرۆکەکەدا دەفڕێت) باوەڕبکات کە کاراکتەرانی ڕۆمانەکە لە کات و شوێنێکی واقیعیدا دەژین، تا بتوانێ خودی کاراکتەرەکانیش بە واقیعی بزانێ.

هەڵبەتە ئەوەش پێویستە کە باندۆرو کاریگەریی شوێن و کات لەسەر خەیاڵ و ڕەفتارو گوفتارو کاردانەوەی کاراکتەرەکان نیشان بدرێ. ئەوە نیشان بدرێ کە زادەو بەرەنجامی ئاسایی شوێن و کاتی تایبەتی خۆیانن، هەروەها ئەوەش نیشان بدرێ کە ئەوانیش کاریگەریی تەواویان بەسەر ژینگەی خۆیانەوە هەیە... ڕۆماننوس تەنیا لەم ڕێگەیەوەو بەم شێوەیە دەتوانێ وێنەیەك لەمەڕ کاراکتەرەکانی پێشکەش بکات کە ئەقڵی خەڵکی سەردەمی نوێ بیگرێ و پەسندی بکات. خەڵکی سەردەمی نوێ باوەڕیان وایە کە پەیوەندیەکی دوو لایەنە لە نێوان ژینگەو بەشەردا هەیە کە لە کات و شوێنانی جیاوازو جۆراو جۆردا، شێوەی جیاوازو جۆراوجۆر پەیدا دەکات. لە ڕۆماندا هەم کاراکتەر تایبەتە، هەم ژینگە، هەم پەیوەندی دوو لایەنەی نێوان ئەو دووەش تایبەتە، بۆیە پێویستە تایبەتمەندی هەردووکیان بێتە وەسف کردن و ئاشکرا کردن تا ڕۆڵ و کاریگەری نەرێنی و ئەرێنی هەر یەکێکیان لە ناو ئەویتریان و لەسەر ئەویتریان پەسند بنوێنێ و ماقوول و قەناعەتبەخش بێت.

***

بە هەرحاڵ لە هونەری ڕۆماندا، وەکو هەر هونەرێکی دیکە، هونەرمەند، واتە ڕۆماننووس قانون گوزارە، واتە یاساو ڕێسای هونەری لەلایەن ڕۆماننووسەوە دادەنرێو پەسند دەکرێت، تیۆریسێنان و ڕەخنەگرانی ئەدەبی قانون ناسو شرۆڤەکاری قانونن. واتە ڕۆماننووس پێشڕەوەو تیۆریسێن و ڕەخنەگری ئەدەبی پاشڕەون. یانی ڕۆماننووس یەکەمجار، بەرهەمە هونەرییەکە دەخوڵقێنێ، پاشان تیوریسێن و ڕەخنەگری ئەدەبی، دێن پرەنسیپ و یاسا ڕێساو هونەریەکانی ئەو لە کارە فیلیڤانیەکانیەوە هەڵدەهێنجن و دەردێنن. واتە هیچ ڕۆماننووسێکی هونەرمەند نایەت دوای تیوریسێن و ڕەخنەگری ئەدەبی بکەوێو بە راستەو پرگاڵی ئەو ڕۆمان بنوسێت. هەڵبەتە پرەنسیپ و یاساو ڕێسا هونەرییەکانی بواری خوڵقاندنی ڕۆمان، لە ئاسمانێ ڕا نەهاتوونەتە خوارێو پیرۆزنین و لە پرۆسەی گۆڕان و گۆڕانکاری بەدەرنین، بەڵام زادەو بەرەنجامی بلیمەتی داهێنەرانەی ڕۆماننووسانی پێشوون و بناغەو بنەمای جوانیناسی و ئیستاتیکی شکۆی بەرهەمەکانی ئەوانن. بەڵام چونکە لە دنیای هونەردا دەرگای نوێخوازی و تازەگەری هەرگیز دا نەخراوەو داناخرێت و لاسایی کردنەوەی ڕەوتی پێشینان هەرگیز پەسند نییە، بۆیە ڕۆماننووس بۆی هەیە هەر پرەنسیپ و یاساو ڕێسایەکی هونەری کە دەگەڵ زەوقی هونەری خۆیدا نەگونجێت، بەئارەزووی خۆی دەسکاری بکات، بیگۆڕێت، یان بە یەکجاری فەرامۆشی بکات و پرەنسیپ و یاساو ڕێسایەك لە بەرهەمەکانیا بەکار بێنێ کە لە داهێنانی خۆی بێت.

بەڵام هیچ ڕۆمانێکی نوێ چەندیش تازە بێ، ناتوانێ بە تەواوەتی پشت بکاتە کەلەپوری ڕۆمانەوانی، چونکە بەمە زیان بە خۆی دەگەیەنێو خۆی لە سەرچاوەیەکی دەوڵەمەندی ئەزموونی ئیلهامبەخش مەحرووم دەکات. خوێندنەوەی جدیو ڕەخنەگرانەی شاکارە ڕۆمانەوانیەکان و ئەو سەرچاوە نمرە یەکانەی کە گەورە تیوریسێنانی بە ئیحتوباری مەیدانی هونەری ڕۆمان نووسیویانن، بەهرەو توانای هونەری ڕۆماننووس زیاتر دەخەمڵێنێو لە هەر کەچڕەوییەکی هونەریی دەپارێزێت. بەڵام لە هەموو ئەمانە گرینگترو کارسازترو زەروری تر بۆ ڕۆمان، خەیاڵی داهێنەرانەو تواناو بەهرەی خودیو زەوق و سەلیقەی ڕۆماننووسە. ئەگەر کەسێك خەیاڵی داهێنەرانەو بەهرەی خۆڕسك و زەوق و سەلیقەی نەبێت، چەند شارەزاش بێ، نابێت بە نووسەرێکی باش. هەڵبەتە نە بەهرەو خەیاڵی داهێنەرانە بەبێ شارەزایی، و نە شارەزایی بەبێ بەهرەو خەیاڵی داهێنەرانە، شتی زۆر گەورەیان لێ چاوەڕوان دەکرێت، بەڵکو یەکانگیری ئەو دووانە، توانای بەرزەفری بۆ هەر دەقێکی هونەری فەراهەم دەکات. باشترین ڕێگەی تەکنیك ناسی، خوێندنەوەو خوێندنەوەی شاکارە ڕۆمانەوانیەکانە، لە ڕۆمانە کۆنەکانەوە بیگرە تا دەگاتە ڕۆمانە هەرە تازەو مۆدێرنەکان. هەروەها خوێندنەوەی تیۆرو لێکۆڵینەوە ناوازە ئەدەبیەکانیش پێویستە. هەروەها مەشقی نووسین و خۆ جەڕباندن لە بواری نووسیندا، یەکێکە لە ڕێگەی زۆر پراکتیکییەکانی فێربوونی تەکنیکی ڕۆماننووسی.

تەکنیکناسی لە هونەری ڕۆماندا، هەمان ڕۆڵی دەستوری زمانی هەیە لە پەخشاننووسیدا. تا پەخشاننووس زیاتر بەسەر دەستوری زماندا زاڵ بێت، پەخشانەکەی دروست ترو ڕەوانترو جوانتر دەبێت. ڕۆماننووسیش وێڕای خەیاڵمەندیو بەهرەمەندی خۆڕسکانە، تا پتر تەکنیکناس و شارەزای فەندو فێڵی ڕۆماننووسی بێ، ڕۆمانەکەی لە باری هونەرییەوە سەرکەوتووترو جوانترو بێ کێماسی تر دەبێت و پتر چەشە دەبێ کە تەجاوزی خۆیو ڕۆماننووسانی دیکە بکات.

سەرچاوە:

١- **هنر رمان/ ناصر ايرانى/ تهران: نشر ابانگاه/ چاپ اول، ١٣٨٠، (زۆرترین سوودم لەم سەرچاوەیە وەرگرتووە، زانیاری زۆرم لێ هەڵگوێزاوە، رستەو پەرەگرافم لێ پاچڤە کردووەو وەرگرتووە).**

٢- **واژەنامه هنر داستان نويسى.../ جمال مير صادقى- ميمنت مير صادقى** (ذوالقدر) **چاپ دوم ١٣٨٨/ ويراست دوم، كتاب مهناز/ تهران.**

٣- **رمان به روايت رمان نويسان/ ميريام الوت/ ترجمه على محمد حق شناس/ چاپ دوم: ١٣٨٠/ نشر مركز/ تهران.**

٤- **الدكتور افنان القاسم/** عبدالرحمن مجيد الربيعي والبطل السلبي في القصة العربية المعاصرة/ الطبعة الاولى ١٩٨٤/ **عالم الكتب/ بيروت.**

٥- **فن داستان نويسى/ گرد اورنده و مترجم محسن سلێمانى/ چاپ ششم ١٣٩١، انتشارات امير كبير/ تهران.**

٦- **د. ابراهيم جندارى/** الفضاء الروائي في ادب جبرا ابراهيم جبرا ط١ ٢٠١٣/ **تموز** للطباعة والنشر **والتوزيع/ دمشق.**

٧- **فن القصه/ تأليف الدكتور، محمد يوسف نجم/** ط٢/ دار صادر للطباعة والنشر/ **بيروت- لبنان.**

٨- **توصيف در داستان/ مونيكا وود/ ترجمه نيلوفر اربابى/ چاپ اول ١٣٨٨ نشر رسش/ تهران.**

٩- **هنر داستان نويسى با نموونەهايى از متن هاى كلاسيكو مدرن ديويد لاج/** مترجم رضا رضايى/ **چاپى اول: تهران / ١٣٨٨ نشرنى.**

١٠- **هنر رمان / ميلان كونديرا/ ترجمه دكتور/ پرويز همايون پور/ نشر گفتار/ تهران چاپ چهارم/ ١٣٧٧.**

١١- **مێژووی ئەدەبیاتی جیهان/ ٣ بەرگ/ نووسینی: بوکنەر. ب. تراویك، و: حەمە کەریم عارف، بەرگی یەکەمو دووەم/ چاپی یەکەم ٢٠٠٨/ لە بڵاوکراوەکانی دەزگای توێژینەوەو بڵاوکردنەوەی موکریانی. بەرگی سێیەم/ چاپی یەکەم/ ٢٠٠٨/ ناوەندی بڵاوکردنەوەی ئاوێر.**

١٢- **مێژووی ئەدەبیاتی رووسی/ ن: سەعیدی نەفیسی/ و: حەمە کەریم عارف، چاپی ١/ ٢٠١٠ بەڕێوەبەرێتی خانەی وەرگێڕان/ سلێمانی.**

١٣- **قوتابخانە ئەدەبییەکان/ ن: رەزا سەید حسێنی/ و: حەمە کەریم عارف چاپی ١/ ٢٠٠٦/ دەزگای توێژینەوەو بڵاوکردنەوەی موکریانی/ هەولێر.**

١٤- **ریالیزمو دژە ریالیزم لە ئەدەبیاتدا/ ن: سیروس پرهام= د. میترا/ چاپی ١/ ٢٠٠٤/ دەزگەها سپیرێز یا چاپ و وەشانی/ دهۆك.**

١٥- **دەربارەی رۆمان و چیرۆك/ ن: حەمە کەریم عارف/ چاپی ١: ٢٠٠٨ لقی کەرکووکی یەکێتیی نووسەرانی کورد/ کەرکووك.**

١٦- **يمنى العيد- الراوى: الموقع والشكل/ بيروت/ ١٩٨٦.**

١٧- **حنا مينا/ هواجس ڤ التجربه الروائيه- بيروت/ ١٩٨٢**

١٨- الرواية كملحمة بورجوازية/ ترجمة: جورج طرابيشي/ **بيروت ١٩٧٩**

١٩- النهايات المفتوحة/ دراسة نقدية في فن انطوان تشيكوف القصصي/ ت: الدكتور ضياء نافع/ ط١/ ١٩٧٨.
٢٠- ادبيات داستاني: قصه، رمانس، داستان كوتاه، رمان/ جمال مير صادقى/ چاپ سوم/ ١٣٧٦.
٢١- قصه نويسى/ رضا براهنى/ چاپ٤/ نشر البرز/ تهران ١٣٦٨.
٢٢- جنبه‌هاى رمان/ ن: ادوارد مورگان فورستر/ ترجمه: ابراهيم يونسى چاپ چهارم/ ١٣٦٩ انتشارات نگاه/ تهران.
٢٣- چيخوف/ هنرنى ترواىا/ ترجمه على بهبهانى- تهران: ناهيد: شركت انتيشارات علمى و فرهنگى/ چاپ چهارم ١٣٨٩.
٢٤- كه‌مال كارا على ئۆغلۆ/ كورته مێژوویه‌كى رۆمانى توركى/ چاپى ١: ٢٠١٣/ به‌ڕێوه‌به‌رێتى خانه‌ى وه‌رگێڕان- سلێمانى، و: حه‌مه كه‌ريم عارف.

٢٠١٥/٢/٧